

LAKATOS ÉVA

Lapkiadás mint üzlet

(Egy bibliográfiai feltárás tapasztalatai)

Lapcímek változásai és variánsai

A szokásos „bevezetés” helyett arra kérjük az olvasót, hogy szenteljen néhány másodpercenyi figyelmet a mellékelt illusztrációk tanulmányozására.

Nem kétséges, benne is ugyanazok a kérdések fognak felmerülni, mint e tanulmány írójában, amikor először találkozott e századforduló környéki folyóiratok furcsa egyezéseivel, címváltozásaik bonyolult szövevényeivel.

Az 1. képen pl. egy 1895-ből származó címlapon Széll Ignác belügyminiszteri államtitkár néz velünk farkasszemet, mellette az irodalomtörténetileg már rég elfeledett Csóregh Gyula *Esti fény* c. elbeszélése. A lapfejen ismerős cím, az egyik leghosszabb életű „szépirodalmi és ismeretterjesztő képes hetilap”: *Képes Családi Lapok*.

Am ugyanezzel a Széll Ignáccal és ugyanezzel az elbeszéléssel, ugyanebben a tördelésben egy másik 1895-ből származó lapfej alatt is találkozunk: ennek viszont *Magyar Világ* a címe.

Mindez azonban csak akkor derül ki, ha a lapot kézbe vesszük. Az időszaki kiadványok formális adatait rögzítő könyvtári katalógusok minderről hallgatnak. Sőt — önmagukban helytálló — vonatkozásaik azt sugallják, hogy két — egymástól alapjában különböző címmel van dolgunk. Ez természetes is, hiszen a lapokon feltüntetett ún. címfelvételi elemek valóban mindenben különböznek: a *Képes Családi Lapok* felelős szerkesztője Murányi Ármin, a szerkesztőség és kiadóhivatal címe: Bp. V., Vadász utca 14. Periodicitásának adatai: 1895. ápr. 7., 17. évf. 15. sz.

A *Magyar Világ* felelős szerkesztője és kiadótulajdonosa viszont Székely Aladár, a szerkesztőség és kiadóhivatal címe: Bp., Erzsébet krt. 32. A lap periodicitásának adatai: 1895. 2. évf. 31. sz. (A pontos keltezés hiányzik.)

Amint látjuk, „minden” különbözik, — csak éppen a tartalom azonos. S nemcsak ebben a számban, hanem az egész évfolyamon keresztül.

S a példákat folytathatnánk tovább, egyre nyugtalanítóbb módon téve fel a kérdéseket: hogyan lehetséges, hogy két évvel később ugyancsak a *Képes Családi Lapok*nak *Kedves órák* címmel ismét akad egy variánsa, amely öt egész éven át fennállt. (L. 2. kép.) Mi lehet az oka, hogy ugyanezzel a jelenséggel más lapoknál is találkozunk? Elég egy pillantást vetnünk a több mint egy évtizeddel később megjelent *Kis Életlap* első oldalán levő rajzra, hogy azt könnyedén azonosítsuk egy teljesen más, *Buborékok* cím alatt forgalomba került füzet címlapjával. (L. 3. kép.)

Az azonosságokat egyébként legkönnyebben a rajzok alapján tudjuk felismerni. Ezt segítette elő pl. a 4. képen újraközölt *Magyar Herkó Páter* 1910. máj. 15-i számának politikai karikatúrája is, amely a magyar konzervatív politika vezéralakját, Tisza Istvánt és párthíveit ábrázolja — látszólag ellenzéki éllel, ám ravaszul úgy, hogy — a lap konzervatív, katolikus irányzatának meg-

felelően — burkoltan szimpátiát keltsen iránta. Az emlékezetes rajzzal utóbb egy másik kiadványban, a *Magyar Miskában* is találkoztunk, amely az előbbiekhez hasonlóan „mindenben” különbözik: más a szerkesztője, más a szerkesztősége és más az évfolyamszámozása is.

A címeiket hosszan sorolhatnánk, ám a kérdés exponálásához, úgy hisszük, ennyi is elég.

Filológiai előzmények

A lapkiadás mai, konszolidált viszonyai között a felsorakoztatott példák a meglepetés és a felfedezés sokkjával hatnak. Meg kell azonban említenünk, hogy bizonyos vonatkozásaik mégsem teljesen ismeretlenek szakirodalmunkban.

A címek azonosságának egy sajátos jelenségre már több mint negyven éve épp a *Magyar Könyvszemle* hasábjain mutatott rá a magyar sajtótörténet nemzetközileg ismert művelője, Dezsényi Béla.¹ Ő figyelt fel először arra, hogy a 19. század utolsó évtizedeiben számos hazai német lapnak azonosak a vasárnapi mellékletei. Kutatásai eredményeképpen kiderült, hogy a jelenség egyszerű üzleti okokra vezethető vissza. A legkülönbözőbb vidéki városokban s viszonylagosan kis példányszámban megjelenő lapoknak egyszerűen olcsóbb volt külföldön megrendelni vasárnapi mellékletüket, mint helyben, egyedileg megszerkeszteni. E mellékletrendelés egész hálózattá bővült. A Schönlein Hermann utóda, stuttgarti nyomdától például a kilencvenes években nem kevesebb, mint tizenkét magyarországi német napilap vásárolt hétvégi mellékletet, s azt *Illustriertes Unterhaltungsblatt* vagy *Illustriertes Sonntagsblatt* címmel és váltakozó lapfejek rányomásával használta fel vasárnapi számainak kiegészítéséül. Dezsényi Béla kutatásai nyomán harminchét olyan Magyarországon megjelent német nyelvű periodikumról tudunk, amely vasárnapi mellékletét így: központilag rendelte meg különféle németországi nyomdáktól, illetve kiadóktól.

Említett cikke egy magyar példát is bemutat: 1891-ben tűnt fel némely vidéki lapokban a *Vasárnap* című képes heti melléklet, amelynek előfizetési felhívása bejelentette, hogy szerkesztője Benedek Elek. A vállalkozás 1891 június havában indult és 1892 júniusáig tartott, s tizenöt vidéki lap tartozott előfizetői közé. A szöveg valamennyinél teljesen azonos, csupán fejlécükön, ill. alcímükben viselték főlapjuk „saját” címét.

Hasonló jelenségre mutatott rá Dezsényi Béla a *Magyar Könyvszemle* 1944. évfolyamában is. E cikkében kimutatta, hogy a *Nagyszentmiklós* c. közérdekű hetilap 1901-ben *Derű* címmel megjelenő melléklete azonos a *Magyar Szalon* ugyancsak 1901-es évfolyamának megfelelő számaival.² Párhuzamot vonva az egy évtizeddel korábban kiadott *Vasárnap* c. illusztrált melléklettel, a *Derű* különlegességét abban látta, hogy kiadásában egy „önállóan” is terjesztett, magasabb igényeket támasztó folyóirat vidéki felhasználását tapasztaljuk. Egyúttal jelezte a kutatások nehézségeit is, mivel ezeket a mellékleteket nem minden vidéki lap szolgáltatta be. Továbbá arra is rámutatott, hogy az összefüggések felismerését külön nehezíti a vidéki kiadók „ködösítése”, amivel igyekeztek elhomályosítani a megvásárolt mellékletek eredetét. Ilyen körülmények között — Dezsényi szerint — a további azonosságok és átvételek nyomon követéséhez még hosszadalmas, körülményes utánjárásra lenne szükség.

¹ DEZSÉNYI Béla: *Külföldi származású szórakoztató mellékletek magyarországi német hírlapokban.* = MKsz 1937. 325—331.

² DEZSÉNYI Béla: *Egy régi vidéki újság képes melléklete.* = MKsz 1944. 176—178.

A lapvariánsok irodalmához szorosan kapcsolódnak Mokcsay Júlia kutatásai is. Az Országos Széchényi Könyvtár volt Hírlaptárának katonás modorú, pontosságáról híres címfelnevőjének érdeklődése ugyan elsősorban a periodikumok formai leírására irányult, s a *Magyar Könyvszemle* 1941. évfolyamában megjelent tanulmánya, *A hírlapok és folyóiratok homlokírásának megtevesztő adatai*³ is elsősorban erről szólt. A melléklap variánsok kérdését itt főleg ebben az összefüggésben tárgyalja, s az addig ismert eseteket néhány huszadik századi példával egészíti ki, többek között az 1934 és 1939 között megjelent *Képes Híradó*-val, amelynek számos vidéki felhasználója akadt.

Mokcsay Júlia is, s különösképpen Dezsényi Béla aláhúzta e központilag készülő mellékletek gazdasági-üzleti vonatkozásait. Nevezetesen azt, hogy alkalmazásukkal a megrendelők olcsó pénzért jó „színesítő” anyaghoz jutottak, másrésztől viszont azt, hogy a mellékletek előállítói, ha nem is mindig a saját égiszük-nevük alatt, de mégis széles piacot élvezhettek.

A tőkés lapkiadás üzleti mechanizmusa

A központilag készült képes-kulturális mellékletek kérdésével eljutottunk ahhoz a motívumkörhöz: a lapkiadás gazdasági, üzleti meghatározottságaihoz, amelyek végső soron azokra a jelenségekre is magyarázatot adnak, amelyeket bevezetőnkben érintettünk, s amelyeket a továbbiakban bizonyos tipizálás útján kívánunk részletezni és rendszerezni.

Megváltozott társadalmi viszonyaink s ezen belül a mai magyar lapkiadás szerkesztési—terjesztési gyakorlata annyira más alapokon nyugszik, annyira mások mechanizmusának törvényszerűségei, hogy az újonnan felnövő generáció előtt szinte már el is fedik a „lapcsinálásnak” azt a tőkés gyakorlatát, amely az 1945-öt megelőző közel másfél évszázad sajtótermékeinek előállítását és eladását meghatározta.

Ezért, ha csak rendkívül vázlatosan is, de „emlékeztetőül” felvázoljuk a sajtónak azokat a tőkés—üzleti vonatkozásait, amelyek ismerete nélkül még bizonyos formai—bibliográfiai jelenségek regisztrálását sem tudnánk elvégezni, nem is beszélve a XIX. század második felének és a századforduló bonyolult címváltozásairól, beolvadásairól, mutációiról stb.

A lapkiadás: üzlet. Ez azt jelentette, hogy újságot, folyóiratot stb. a kiadó elsősorban azért állított elő, mert azon pénzre, „haszonra” kívánt szert tenni, még hozzá minél többre. Nagyon leegyszerűsítve a jelenségeket — ennek két útja lehetett: vagy az előállítási költségek csökkentése vagy pedig az elkészült lappéldányok árának emelése. Mindkettőnek azonban komoly akadályai voltak. Bizonyos színvonalnál alacsonyabbra nem lehetett sem a papír, sem a nyomás minőségében lejjebb menni, mert akkor az áru minősége nem volt versenyképes. (Nem beszélve a munkabérről, amely idővel egyre megkötöttebbé vált.) Ehhez hasonlóan nem lehetett túl sokat kérni az elkészült lapokért sem, mert akkor a vásárló egyszerűen nem vette volna meg azokat, s helyettük a konkurens kiadó termékeit részesíti előnyben.

A magasabb haszon elérésének legjárhatóbb útját a termelés mennyiségi növelése, a lapok példányszámának a fokozása kínálta. Mindehhez azonban meg kellett teremteni a termékeket felvevő fogyasztói piacot: az előfizetők, il-

³ MOKCSAY Júlia: *A hírlapok és folyóiratok homlokírásának megtevesztő adatai.* = MKSz 1941. 69—80.

letve a vásárlók hálózatát is, hiszen a vállalkozó „költései” csupán a ténylegesen eladott lapok árában térültek vissza.

A magasabb példányszámért való harc ilyenformán a tőkés lapkiadás kulcskérdése. Ezen állt vagy bukott az egyes vállalkozások megszűnése vagy felvirágzása. Valamennyi sajtóval kapcsolatos problémára — legyen akár a lapok külső, nyomdai kiállításáról és kereskedelmi vonatkozásairól vagy akár a kiadványok címeiről és mellékleteiről szó — csak úgy tudunk igaz és hiteles választ adni, ha ebből az alapkérdésből indulunk ki.⁴ Mindehhez hozzá kell azonban tennünk, hogy a lapkiadás üzleti jellege nem minden periodikus kiadvány esetében érvényesült a maga nyersségében.

Azok a kiadványok, amelyek mögött bizonyos testületek (pl. egyházak, tudományos intézetek, politikai pártok vagy állami hivatalok stb.) álltak, s amelyek megjelenését mai szóhasználattal élve: már eleve „dotálták”, nem voltak a fent leírt módon és mértékben kitéve az üzleti konkurrencia törvényeinek.

Másrészt a kapitalizmus kibontakozásának kezdeti szakaszában, pl. a reformkorban, de különösen az azt megelőző évtizedekben időszerű kiadványaink nagy része főúri vagy más mecénási támogatással jelent meg, az üzleti szempontok tehát bizonyos mértékig itt is háttérbe szorultak.

Ismét más vonatkozások miatt „konszolidáltabbak” a folyóiratkiadás anyagi vonatkozásai a századfordulót követően, miután kialakultak a nagytőkés csoportosulások. E konszernek lapjai, illetve folyóiratai kevésbé voltak kitéve az üzlet, illetve a piac hullámzásainak.

Akármelyik korszakot vizsgáljuk azonban s bármennyire is érzékeljük egyes esetekben a datálás tényét: tőkés viszonyok között nem tudjuk megkerülni a lapkiadás üzleti-anyagi meghatározottságát.

Ez alól még a haladó (tehát nem a haszonra, hanem az eszmei propagandára törekvő) sajtó sem kivétel. Hiszen, ha nem alkalmazkodik a kiadást és terjesztést meghatározó gazdasági törvényekhez — egyszerűen csődbe jut.⁵

E kisebb terjedelmű tanulmány keretein belül nem vállalkozhatunk arra, hogy a tőke és a lapkiadás összefüggésének valamennyi részletére kitérjünk. Nagyrésztük tartalmi vonatkozású; újfajta műfajok jelentkezésével, mások eltűnésével, a tovább-élők átalakulásával stb. kapcsolatos. Ezek pontos felmérése és elemzése a sajtótörténet feladata.⁶ Mi itt ennek a kérdéskomplexumnak csupán néhány „formai” vonatkozását kívánjuk bemutatni. S azokat sem általános érvénnyel, minthogy megfigyeléseink nem az egész sajtóra, hanem annak csak egy részére terjednek ki; s tulajdonképpen annak a gyűjtőmunkának a „melléktermékei”, amelyek a magyar irodalmi és irodalomtörténeti érdekű hetilapok és folyóiratok bibliográfiai leírását tűzte ki célul, s amely 1972 óta a *Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetek* c. sorozatban jelenik meg folytatásokban.

⁴ A tőkés sajtó és könyvkiadás technikai bázisának fejlődéséről, a nagyüzemi termelés kialakulásáról és hatásáról a piaci mozgásokra I. FÜLÖP Géza: *A könyv- és könyvtári kultúra a kapitalizmus időszakában (1789–1917)*. Bp. 1971. 15–45.

⁵ Ilyen szempontból példamutató Gaál Gábor szerkesztői és kiadói tevékenysége. Levelezését olvasva (*Levelek 1921–1945 Sajtó alá rend. SUGÁR Erzsébet. Bukarest 1975.*) megdöbbenő szuggesztivitással áll előttünk: milyen bonyolult üzleti lavírozással tudta csak fenntartani a *Korunk* (1926–1941) tizenöt évfolyamát, a két világháború közti időszak marxista folyóiratkiadásának legkiemelkedőbb közép-európai teljesítményét.

⁶ A tőkés és nagyipari termelés eszmei-tartalmi hatásáról a sajtó jellegére és újfajta funkciójára vonatkozóan I. NEMES György: *A kapitalista sajtó kibontakozása. = A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 155–162.

Vizsgálódásaink két kérdés köré csoportosulnak. Egyrészt azt elemzik, hogyan magyarázza az időszaki kiadványok tőkésedése a különböző periodikumok váratlan címváltozásait, illetve azokat a sajtótörténet korábbi évszázadában ismeretlen, új momentumokat, amelyek a lapok címével függnek össze. Tanulmányunk második része azt a hatást kívánja bemutatni, amit az elüzetliesedés a periodikumok különféle mellékleteire, azok elszaporodására, differenciálódására és sajátos, új funkcióinak a kialakulására gyakorolt.

Címváltozás — összeolvadás (fúzió) miatt

A címváltozás nem ismeretlen jelenség a sajtótörténet korai, kapitalizmus előtti szakaszában sem. Nem egyszer fordult elő, pl. a XIX. század első felében, hogy még a legismertebb és legnívósabb lapjaink is időnként címet cseréltek; szerkesztőik ilyenkor vagy a régi, elavult címet kívánták elhagyni, vagy a lap új irányvonalát, megváltozott eszmei tartalmát igyekeztek aláhúzni. A múlt század első felének leghosszabb életű politikai hírlapja, a Kultsár István által 1805-ben indított *Hazai 's Külföldi Tudósítások*⁷ pl. 1840. január 1-ével címet változtatott. Új elnevezése, a *Nemzeti Újság* elsősorban tartalmi meghatározottságú.

Mindenekelőtt a megváltozott cenzurális állapotokat érzékelteti; azt ugyanis, hogy a korábbi semleges címmel szemben az új már hangsúlyozottan vállalhatta a nemzeti jelleget. Továbbá azt is, hogy a korábbi, kommentár nélküli hírek, „tudósítások” pusztá felsorakoztatásának gyakorlatát 1840-ben már felváltotta a tudatos szerkesztés; az újság politikai orgánummá vált. Mindezekhez azonban azt is tegyük hozzá, hogy az új cím megválasztásában már bizonyos manipulatív és üzleti megfontolások is közrejátszottak. A lap irányzata ugyanis konzervatív, kormánypárti. A reformkor nemzeti fellendülése közepette már ehhez a célkitűzéshez is célszerűnek látszott — nemzeti „cégért” választani.

Hasonló elgondolások és motívumok húzódnak meg az Erdélyben megjelent *Múlt és Jelen* 1848. ápr. 14-én kezdeményezett címváltozásában. A Szilágyi Ferenc által 1841. jan. 5-én indított „historiai és politikai erdélyi hírlap”, amely a *Hazai 's Külföldi Tudósítások*hoz hasonlóan konzervatív irányzatot képviselt, csupán az „új idők” hatására hagyta el címének első két szavát: a polgári forradalom győzelme nyomán határozza el, hogy „ezentúl csak *Jelennek* nevezi magát”.⁸

Ha e két példával összehasonlítjuk a következő címváltozásokat: *Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre* (1873 — azelőtt *Magyar Bazár*), *Jókai Magyar Nők Lapja* (1894 — azelőtt *Magyar Nők lapja*), *Magyar Gêniousz Vasárnapi Lapok* (1895 — azelőtt *Magyar Gêniousz*), már az első olvasásra érzékelhető a korábbiakkal szembeni különbségük. Az új címek ui. nem tartalmi vonatkozásokat, hanem — mint látni fogjuk — csupán új tulajdonjogi viszonyokat tükröznek.

Ha ugyanis összehasonlítjuk pl. a Szabó Richárd által 1866-ban indított első hét évfolyamot a címváltozást követő „új lap” tartalmával, akkor semmilyen lényeges változást nem tapasztalhatunk. Az „előzménynek” tekinthető *Magyar*

⁷ Induláskor: *Hazai Tudósítások*, 1808. júliustól: *Hazai 's Külföldi Tudósítások*.

⁸ L. „Erdély konzervatív hírlapja a *Múlt és Jelen* szintén címében fejezi ki az idők változását: ezentúl csak *Jelennek* nevezi magát.” DEZSÉNYI Béla: *Hírlapirodalomunk 1848—49.* = It 1949. 114., és *A magyar sajtó 250 éve.* Bp. 1954. 106.

SZÉPIRODALMI ÉS ISMERETTERJESZTŐ KÉPES HETILAP.

Megjelenik minden vasárnap.

Szerkesztő és felelős: Dr. TOLNAI LADIS.

Y. helyén: HEDAPERT.

10. utca, az előzőkkel szembe, a Magyar Kir. Post. Hivatalnál szembe, Budapest, IX. ker. 95.

Szerkesztő: Dr. TOLNAI LADIS. Feltétlenül megjelölni: Dr. KURÁVYI ÁBRÁM.

Redakció: Károlyi utca 10. sz. 95.

Előzetes árak: a „Kedves Őrzők”-nak az előfizetők részére: Egyszeri ára 6 fnt., Félévi 3 fnt., Negyedévi 1 fnt. 50 sz.

Áhogy kezdtek, úgy végeztek.

A modellek erecséi.

ELŐ FIZETÉSI.

Dr. Tolnai Ladis.

Áhogy zajna, lámán kezdtek el az esztendővel szembe fordított kezükkel, és az új év kezdetén, a mai hónapban, a mai hónapban, a mai hónapban...

— El, ez a filozofia halálom, hogy — Csak nem vagyok én sebecs, Hátvan. A kopasz öngyeng ember minden kurtá kurtá...

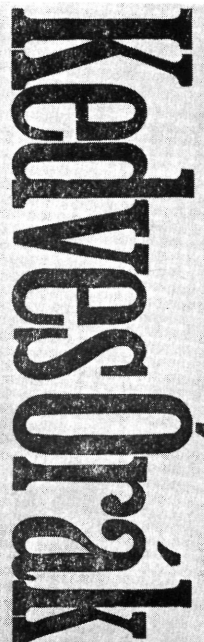
Nagysá, ezek a mai fiatalok, a bekapcsolódásuk szövegei: kálidatuk. En ti nem tudok szólni jani, pedig morogy mondan...

— Hát, hej, esztendőm, be jó hogy talán, nekem én egy Keresztos keltem. Eljőtem vinták: Jógyn, v...

Dr. Rón Pál.

Megjelenik lassanként a honnati közs minden oldalán. A fead s...

SZÉPIRODALMI GAZDASÁGI ÉS ISMERETTERJESZTŐ KÉPES HETILAP.

Megjelenik minden szombaton.

Szerkesztő és felelős: Dr. TOLNAI LADIS.

Y. helyén: HEDAPERT.

10. utca, az előzőkkel szembe, a Magyar Kir. Post. Hivatalnál szembe, Budapest, IX. ker. 95.

Szerkesztő: Dr. TOLNAI LADIS. Feltétlenül megjelölni: Dr. KURÁVYI ÁBRÁM.

Redakció: Károlyi utca 10. sz. 95.

Előzetes árak: a „Kedves Őrzők”-nak az előfizetők részére: Egyszeri ára 6 fnt., Félévi 3 fnt., Negyedévi 1 fnt. 50 sz.

Áhogy kezdtek, úgy végeztek.

A modellek erecséi.

ELŐ FIZETÉSI.

Dr. Tolnai Ladis.

Áhogy zajna, lámán kezdtek el az esztendővel szembe fordított kezükkel, és az új év kezdetén, a mai hónapban, a mai hónapban...

— El, ez a filozofia halálom, hogy — Csak nem vagyok én sebecs, Hátvan. A kopasz öngyeng ember minden kurtá kurtá...

Nagysá, ezek a mai fiatalok, a bekapcsolódásuk szövegei: kálidatuk. En ti nem tudok szólni jani, pedig morogy mondan...

— Hát, hej, esztendőm, be jó hogy talán, nekem én egy Keresztos keltem. Eljőtem vinták: Jógyn, v...

Dr. Rón Pál.

Megjelenik lassanként a honnati közs minden oldalán. A fead s...

Humort és művészetet szolgáló színesen illusztrált élcslap.
Megjelenik havonta kétszer, 10 és 25-én. Előfizetési ár 1/2 évre (12 szám) 2 kor.

A modern művész.

- Kiakasztottam a képem a tárlatra.
- Hm. És mit ábrázol?
- Még nem tudom. Majd kisíttik a kritikusok.

A modern művész.

- Kiakasztottam a képem a tárlatra.
- Hm. És mit ábrázol?
- Még nem tudom. Majd kisíttik a kritikusok.

II. évfolyam.

20 szám

Budapest, 1910 május 15.

Szerkesztő: **BOGA MIHÁLY**
Szerkesztőség: VIII. BAKKOS-UTCA 47. SZ.

Megjelenik minden vasárnap.
Előfizetés évi — egy forint 12 koron.

HELYZETEK

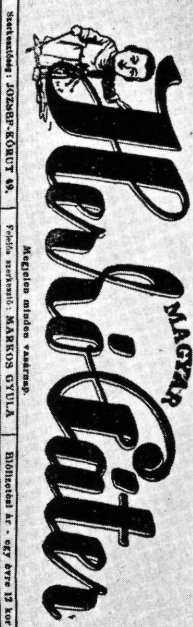

— A helyzet az, hogy a politikai helyzet a jelenlegi állapotban —
— Miskóczy nem lehet majd megfogható, tehát az utca a jóvá vártaknál programmal kezdődött.

XVIII. évfolyam

20. szám

Budapest, 1910 május 16.

HELYZETEK

— A helyzet az, hogy a politikai helyzet a jelenlegi állapotban —
— Miskóczy nem lehet majd megfogható, tehát az utca a jóvá vártaknál programmal kezdődött.

MAROSVÁSÁRHELYI

TÁRSASÁG

SZÍNHÁZI VILÁG

Színházi, művészeti és társadalmi hetilap.

Feloldó szerkesztő és lapkiadós: Fodor István.

Megjelenik minden szombaton.

Marosvásárhelyi színeszet a mult század ötvenes éveiben.

Írta: Dr. Molnár Gábor.

(5.)

Pósa Mihály színtársulata megkapta a játszási engedélyt, melyet az akkori főbíró Lázár János — elbádogandó darabokat a helyhatóság engedélyezi, hová az két példányban előre benyújtandó s is méltán tartva — csak nehezen adott meg. Szigorúan kötelesté-gévé tette az igazgatónak az 1850. év november 25-én kiadott *Színház rendelet* pontos betartását. A kényuralom által kibocsátott eme rendelet minden olyan színdarab előadását tiltotta, a mi az időszertani korviszonyok szerint a köznyugalom és rend tekintetét sértené, nemzetségek, társadalmi osztályok és hitelezetek között gyűlöletre vagy az előadás alatt zajongásokra és demontstrációkra adna alkalmat. Papi

villanyszerelesei vállalata. — Állandó nagy raktár: csillárok, ventilátorok, izzók, főzőedények, utazóvasalók, motorok és minden-nemű szerelési anyagokban. Marosvásárhely, Bolyai, u. és Korzkócz.

Reiszfeld Miklós

vilanyszerelesei vállalata. — Állandó nagy raktár: csillárok, ventilátorok, izzók, főzőedények, utazóvasalók, motorok és minden-nemű szerelési anyagokban. Marosvásárhely, Bolyai, u. és Korzkócz.

MAROSVÁSÁRHELYI TÁRSASÁG SZÍNHÁZI-VILÁG

SZERKESZTI: FODOR ISTVÁN.

HANES TRAJAN, munkügyi inspektor és felesége, a színház lelkes barátai. (Iorvath Viktor matricéból.)

SZINHÁZI VILÁG

Színházi, művészeti és társadalmi hetilap.

Felülsz szerkesztő és lapfőigazgató:

Fodor István.

Megjelenik minden szombaton.

ALMA MATER — KÖSZÖNT A VÉNDIAKOD...

Cseng az emlékek ezüscsengője,
Hivogának fakó fölánsok
Robotvadonba, életédbé
Rég elhalgott öreg diákok...

Ki tudja — kinek milyen volt az út,
Meddig hajszolta kergető tovább,
Kinek volt sorsa ámitó, hazug,
S ki lett oromben csökos cimborát...

Ki tudja — hová szolt a zart parancs,
A világegést szító fergeterg
Hési földalom felhői fölfe
Tafeliszódra kiket kergetett...

Es kit marasztalt otthon a kórház,
Leckebeleg iskolakereséni
Most, mikor az Alma Mater sorsán
Ven időóra utolsó utótt...

És ti, akiket jött emlékek
Ezist csengője idéscsengéit,
A sorsodtól, néma, nagy kérdésre
Készültek rá... Megfeleletek?

Készszáz éves építő ebékek
Nagy miligát érik huz, éves falak,
Gondok anyja barnemnyire nőlek,
Diákok — válhoz most a vállakal!

...Cseng az emlékek: zsznt csengője,
Hivogának fakó fölánsok...
Alma Mater a hűt hozza?...
Ez az élv, gőv pites virágot
Kiszáradt a vendéskod...

(Kölösvány)

MAEL FERENC.

Színházi Világ

— SZERKESZTI: FODOR ISTVÁN —

FEKETE RÓZSI

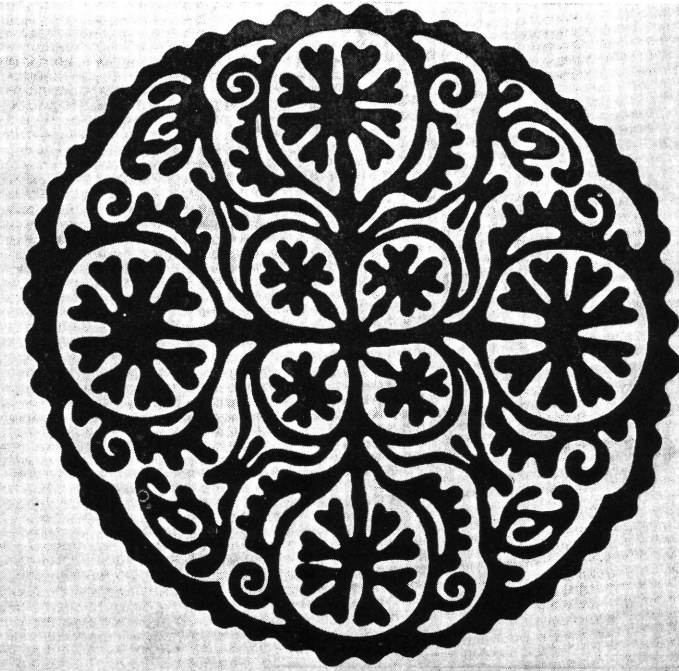
a marosvásárhelyi színház szíjrelelprimadonnája.

(Wormann, a "Színházi Világ" részere késettől fotótele)

OTTHONUNK

A MAGYAR HÁZIASSZONY LAPJA

Csú otthon: a családi és nemzeti élet vára

Iskolás teríték

G. Papp Emília rajza

Budapest, 1938. november 1. A "Magyar Lányok" XLV. évfolyam 45. számának melléklete.

OTTHONUNK

A HÁZIASSZONY LAPJA

Budapest, 1938. november 1.

V. évfolyam, II. szám.

Iskolás teríték

G. Papp Emília rajza

Előfizetés-ár:

Egész évre . . . . . 4 ft.
Félévre . . . . . 2 ft.
Negyedévre . . . . . 1 ft.
Egy hónapra . . . . . 30 kr.

Egy példány 10 kr.

SZABADKAI

FUTÁR

Szerkesztőde:
Szabadka, Vermes-ház.

Kéziratok
nem adtnak vissza.

Kiadóhivatal:
Szabadka, Vermes-ház

11-ik félév: 2-ik mutatószám. Szabadka, 1889 augusztus 3-án. Megjelenik szombaton.

Előfizetés-ár:

Egész évre . . . . . 4 ft.
Félévre . . . . . 2 ft.
Negyedévre . . . . . 1 ft.
Egy hónapra . . . . . 30kr.

Egy példány 10 kr.

Hajdúság

(Futár.)

Szerkesztőde:

H. Bözsermely, 66-öt 8. szám

Kéziratok nem adtnak vissza.

Kiadóhivatal:

H. Bözsermely, 66-öt 8. szám
Budapest, Teréz körút 10. sz.

Mutatószám.

Előfizetés-ár:

Egész évre . . . . . 4 ft.
Félévre . . . . . 2 ft.
Negyedévre . . . . . 1 ft.
Egy hónapra . . . . . 30kr.

Egy példány 10 kr.

GYŐR-SZENTMÁRTONI

FUTÁR

Szerkesztőde:

Főter 61. szám alatt.

Kéziratok nem adtnak vissza.

Kiadóhivatal:

Főter 61. szám alatt
Budapest, Teréz körút 10. sz.

1-ik évfolyam. 3-ik szám. Győr-Szent-Márton, szeptember 28. Megjelenik szombaton.

Előfizetési-ár:

Egész évre . . . . . 4 ft.
Félévre . . . . . 2 ft.
Negyedévre . . . . . 1 ft.
Egy hónapra . . . . . 30 kr.

Egy példány 10 kr.

KALOCSA ÉS VIDÉKE

(FUTÁR)

Szerkesztőde:

Kalocsa, Főter 6.

Kéziratok nem adtnak vissza.

Kiadóhivatal:

Kalocsa, Főter 6.

Budapest, Teréz körút 10. sz.

Második évfolyam. 2. szám. Kalocsa, 1889. október 12-én. Megjelenik szombaton.

Kalocsa, október 11.

Dr. Haynald Lajos bibornok úr ő eminenciája 50-éves időzarásgának e hó 15-én tartandó jubileuma alkalmából e hó 14-én este fél 7 órakor a város kivilágították, és a városbázától a lakosság minden osztályából faklyásmenet induland az érseki kastélyhoz; — ugyanazon este a hét-órasi harangzás után az érseki megye minden templomában valamennyi harang zúgása hirdetendi a másnapi ünnepet; 15-én, magán az ünnepnapon, minden templomban hálандó ünnepélyes szt. mise fog tartatni; a lelkészek a megelőző vasárnapon szent beszédekben fogják a hit-eket az ünnepnapra figyelmeztetni, a közbátóságokat pedig kellő módon erre meghívni. A Szent-Háromság-tér déli részén óriási diadalkapu emelttetett, éppen olyan, mint minden a bibornoki ünnepélyek voltak. A városi előjáróság egy

népszerűsíteni a kölapaságot és divatba hozni a kék reverendát.

Vasúti közlekedés.

Vonat indul: dél. 9 óra
" " délut. 2 "
" érkezik: délut. 1 "
" " délut. 6 " 23 percor.

Idegenek névsora a Magyar- király-vendéglőben:

Kölf. József B.-Pestől, Molnár János Szegedről, Tóth János Szabadkáról, Szűri László és József Gábor Hossáról, Hajós József Dömötől, de W. Gáspárul Bécsből, Göl-

Bazár éppúgy két részből áll, mint „utódja” a *Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre*. Első íve divatközleményeket tartalmaz, a második szépirodalmi műveket. Tulajdonképpen a reformkori divatlapok egyik késői folytatójának tekinthető, azzal a különbséggel, hogy divat-része gyakorlatiasabb, mint a negyven évvel korábban megjelent társaié. A szépen színezett, szinte művészi kivitelűnek mondható divatrajzokat — kivágásminták, ruhaminták, hímzésrajzok, a szabás-varrásra vonatkozó gyakorlati tanácsok váltották fel. A szépirodalmi rész pedig jóval „oldottabb”, mint a reformkorban, a művészi színvonalú írásokat könnyed lektűrök cserélték fel.

Mivel magyarázható mégis a címváltozás, illetve annak második tagjában levő „mint a nők munkaköre” kifejezés? Erre a lap impresszumában szereplő formális adatok nem adnak választ, magyarázatukra csak akkor találunk módot, ha figyelmesen végigolvassuk a címváltozás környékén szereplő közleményeket. Ezekből viszont megtudhatjuk, hogy *A Nők Munkaköre* nem alcím, hanem egy másik hetilap elnevezése, amelynek tulajdonosai voltaképpen megvették, bekebelezték a nyolc évvel korábban indult *Magyar Bazárt*, bár a vállalkozás folytatásában megtartották annak jólesengő címét.⁹

A fúzió mögött „a kedves Wohl nővérek”: Wohl Janka és Stephanie állnak, akik a XIX. század utolsó irodalmi szalonját vezették Pesten, s akikről oly csodás hangulatú visszaemlékezést írt 1932-ben Krúdy Gyula.¹⁰

A két szépérzékű, bár testi szépséggel nem dicsekedhető honleány 1872. nov. 20-án indította a Nőképző- Gazdasszony és Nőiparegylet hivatalos lapjaként *A Nők Munkakörét*, amelynek tartalma, szelleme szinte teljesen azonos a *Magyar Bazár*éval. A „nevelési, gazdasági és szépirodalmi közlöny” valamennyi száma ui. a már leírt két részből állt; a divatrész ugyanúgy divatképeket, szabásmintaíveket közölt, mint a *Magyar Bazár*; az irodalma viszont talán valamivel színvonalasabb volt, hiszen fennállásának egyetlen éve alatt Jókai Mór és Vajda János egy-egy írásával is dicsekedhetett.

A két lap egybeolvadását tulajdonképpen nagyon egyszerű okra lehet visszavezetni. Szabó Richárd halála után a kiadás jogát — és az előfizetőket az örököstől: megvásárolták a Wohl nővérek.

Hogy az előfizetők milyen fontos szerepet játszottak a lapok megjelenésében, azt talán egy szélsőséges esettel, az egyetlen számot megért *Magyar Családlap* példájával illusztrálhatjuk. „A szépirodalmi és ismeretterjesztő hetilap” előfizetői táborát Németh Béla toborozta 1878 második felében, s lapja főmunkatársaként Erdélyi Gyulát, az akkor jónevű költőt is sikerült megnyernie. Az 1879. jan. 5-i szám megjelenése után azonban Németh Bélát behívták katonának. Hogy szervező munkájának gyümölcse mégse vesszen el, eladja az előfizetők névsorát Mehner Vilmosnak, aki viszont ezzel az előfizetői táborral a háta mögött indítja el még ugyanebben az évben a már említett *Képes Családi Lapokat*.¹¹

A magasabb példányszám, illetve a minél nagyobb előfizetői tábor elérésének

⁹ A *Magyar Bazár* és *A Nők Munkaköre* közti tartalmi kapcsolatot, illetve folytonosságot egy sakktalány megfejtése is elárulja. Az új lap, a *Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre*nek 1873. szept. 15-i példánya a 292. oldalon közli „a múlt szám sakktalányának megfejtését”. A „talány” viszont *A Nők Munkaköre* utolsó füzetében található.

¹⁰ KRÚDY Gyula: *A kedves Wohl nővérek*. = Budapesti Hírlap 1932. 39. sz., és K. Gy.: *A szobrok megmozdulnak*. Bp. 1974. 374–380.

¹¹ *Magyar Családlap* előfizetői listájának eladásáról I. ELLER Károly: *Erdélyi Gyula mint lapalapító*. = *Literatura* 1936. 211–212.

üzleti indítéka áll a fent említett másik két címváltozás mögött is. A *Jókai Magyar Nők Lapja* ugyanis szintén a lapösszevonás példája. A „befogadó” lap ebben az esetben a *Magyar Háziasszony* (1882—1890) címmel indult *Magyar Nők Lapja*, amelyet 1895-ben, a fúzió idején Beksics Gusztávné szerkesztett. Tartalma hasonlít a *Magyar Bazár*éhoz, szerkesztése, színvonala azonban alatta marad. A „befogadott” lap címe *Jókai* volt, szerkesztője Keleti Österreicher Lajos sem írta be nevét a magyar irodalomtörténetbe. A jogász végzettségű újságíró MÁV-hivatalnokként dolgozott, ám jó üzleti érzékét dicséri, hogy a „társadalmi, szépirodalmi képes hetilapként” hirdetett vállalkozásához sikerült megszereznie az akkor írói hírnevének delelőjén álló Jókai nevét s a lapba — nem egy írását. Keleti hetilapja azonban nyolc hónap után kifulladt. A reális gondolkodású szerkesztő csőd helyett — a beolvadást választotta. Hogy milyen alapon? Első és egyetlen könyvének előszavát — Beksics Gusztáv írta.¹² S ez talán magyarázatot ad arra: miként lett a *Jókai* önálló szerkesztőjéből — bukás helyett — Beksics Gusztávné társszerkesztője.

A képlet most már ismert, s tökéletesen illik a *Magyar Géniusz Vasárnapi Lapok* példájára is.

Hevesi József szerény irodalmi teljesítménye némileg elhomályosítja az általa szerkesztett s 1892. január 1-én indult *Magyar Géniusz* jelentőségét. Köztudatunk ugyanis a *Magyar Géniusz*nak csupán utolsó másfél évfolyamát (1902. jún. 1—1903. dec. 27.) értékeli — mint Osvát Ernő kritikusi és pályakezdesének színhelyét, mint azt a fórumot, amely modern irodalmunk legfőbb folyóiratának, a *Nyugat*nak volt az egyik bölcsőhelye.¹³

A valóságban — s ha nemcsak kizárólag irodalmi megközelítéssel élünk — a *Magyar Géniusz*nak előkelőbb helyet kell biztosítanunk sajtótörténetünk ranglistáján; különösen azoknak az évfolyamoknak, amelyeknek szerkesztésében (1896. nov. 15-től) már tevékenyen bekapcsolódott Basch Árpád festő és grafikus, a modern könyv- és plakátművészet egyik méltatlanul elfeledett előfutára. A *Magyar Géniusz* 1896—1901 közötti, Basch által szerkesztett évfolyamai méltán sorolhatók a modern magyar képzőművészeti irodalom alapvető forrásai közé.

Az általunk már említett fúzió 1898. febr. 13-án következett be, — szinte kizárólag üzleti indítékokból. A „befogadott” *Vasárnapi Lapok* 1897. ápr. 4-én indult, szerkesztői Beniczkyné Bajza Lenke és Prém József voltak. Irodalmi tartalmáról és színvonaláról e két név mindent elmond. Érdemes azonban megjegyezni, hogy képzőművészeti része nívósabb, mint szépirodalmi tartalma. Figyelemmel kíséri az új magyar festészetet, közli Gabányi Árpád rajzait, Pap Zoltán kritikáit. Az összeolvadáshoz talán ez is szolgáltatott alapot. A valódi indokról már szoltunk.¹⁴

Befejezésül megemlítjük, hogy a fúziók által létrejött kettős névhasználat — sajtójogi előírás volt. Az új cím fél évig volt köteles feltüntetni a „beolvadót”. A gyakorlatban — elsősorban üzleti megfontolások miatt — ezt a kötelező határidőt néha egy évre is meghosszabbították: sőt, a *Magyar Bazár* esetében

¹² L. KELETI Ö. Lajos: *A közszellem ébredése*. Bp. 1893.

¹³ L. pl. PÓK Lajos: *A Nyugat előzményei*. = It 1957. 285—303.

¹⁴ A *Vasárnapi Lapok* és a *Magyar Géniusz* fúzióját, ill. tartalmi folytonosságát egy folytatásos regény jelzi a legfélreérthetlenebbül. A Sátán álnévvel jegyzett: *Szépség ő Felsője!* c. történet, amely a *Vasárnapi Lapok* 1897-es évfolyamában kezdődött, 1898-ban: a beolvadás után a *Magyar Géniusz*-ban folytatódott, ill. ért véget.

végleg meg is tartották.¹⁵ A törvényadta előírás nem szabályozta, hogy az új címben milyen sorrendben szerepeljenek a korábbi elnevezések. Az általunk felhozott példák azt bizonyítják, hogy — szintén üzleti érdekből — mindig a jobban csengő címek kerültek az élre.

Címváltozás — jogfolytonosság miatt

Az első típusként bemutatott címösszevonás lényege az volt, hogy a kiadó saját előfizetői táborának kiszélesítése érdekében megvásárolta más — rendszerint csődbejutott — vállalkozások előfizetőit. Ennek mélyebb megértéséhez tudnunk kell ugyanis, hogy a XIX. század jelentős részében szinte kizárólag az előfizetők alkották a piac nagyobbik részét. A lapok utcai árusítása nem volt általános; csak a század utolsó negyedében kezdett tért hódítani, és külön engedélyezéshez volt kötve.

A címváltozások következő típusában azok a vállalkozások szerepelnek, amelyeknek — szerény lehetőségeik ellenére — sikerült megőrizni önállóságukat. Am lapengedélyük jogfolytonossága és változó előfizetői körük megtartása értelmében bizonyos címváltozással járó manőverezésre kényszerültek. Ezzel a gyakorlattal leginkább a szűk anyagi bázissal rendelkező kisebb vidéki lapoknál találkozunk.

Ilyen például az 1925. máj. 10-én, Nagyszebenben indult *Színházi Élet* is, amelynek katalógusbeli címfeje valóságos kisregény. Szerkesztője: Fodor István a két világháború közti erdélyi kulturális élet szerény és áldozatkész művelődéstörténésze, gyakorló szervezője. Lapjának megindítását a nagyszebeni — marosvásárhelyi magyar nyelvű színtársulat tevékenységével kapcsolta össze. Nem egyszerű színházi híradót nyújtott azonban — az előadásra kerülő darabok szereposztásával és a színészek népszerűsítésével, színházi pletykákkal stb. —, hanem olyan fórumot, amelyen az irodalom is szóhoz jutott, sőt amely a színház-történet és a művelődéstörténet népszerű kifejtésével hagyományokat is ápolott és teremtett.¹⁶

¹⁵ Természetesen az ellenkezőjére is találunk példát. Előfordult pl. az is, hogy a fúzióra a kiadó nem hívta fel a figyelmet párhuzamos címmel. Az 1891. januárjában indult *Életnek* (szerk. Lenkei Henrik) a *Magyar Génuszba* olvadásáról például csupán a „befogadó” lap 1896. jan. 5-i 2. számának egy eléggé rejtett szerkesztői közleménye tudósít.

¹⁶ A magyarországi lexikográfiai irodalomban még „nem jegyzett” nemes szándékú szerkesztő további bemutatására — Balogh Edgár szíves engedelmével — idézzük a készülő *Romániai magyar irodalmi lexikon* rávonatkozó címszavát:

Fodor István (Komárom, 1893. szept. 29 — 1961. nov. 5. Budapest) — szerkesztő. Postasegédtszti állását elveszítve 1919 után színházi titkár Marosvásárhelyen. Szerepe volt a város színházkultúrájának felvirágoztatásában. 1924-ben indította meg a *Színházi Hét*, majd *Színházi Élet* c. művészeti hetilapját, melynek címe 1926–27-ben *Színházi Világ*, majd újra eredeti címén jelenik meg, s 1929-től 1935-ig *Marosmenti Élet* fejléccel kerül olvasói elé, társadalmi riportokkal és a filmvilág híreivel bővülve. Enekes vígjáték formájában dramatizálta Mikszáth Kálmán *Az eladó birtok* c. novelláját (Marosvásárhely, 1925) és *A szelstyei asszonyok* c. regényét (Marosvásárhely, 1932). A *Marosmenti Élet* adta ki 1933-ban *Kántorné, az első magyar tragikái hősnő* c. tanulmányát, s 1937-ben egy munkáját az állandó jellegű színház felépítését sürgető színpártoló mozgalmakról. Újabb lapja volt Marosvásárhelyen *Az Ellenzék* (1935–37); mint színirendező is népszerűvé vált városában. Mintegy 50 folytatásban megjelent *Krónikás Füzetek* c. sorozata (1930–39) értékes történeti és művelődéstörténeti anyagot tartalmaz; nélkülözhetetlen forrásmunka a *Marosvásárhelyi színi élet* c. füzet. Ő Németh László második Bolyai filmtervének (1961) öreg vásárhelyi postatisztje, hálából ezért az értékes anyagért, mellyel az írónak *A két Bolyai* megírásához szolgált.

Alig jelent meg azonban az új lapból tizenegy szám, máris feltűntek az impresszumban az első változások. Az 1925. szept. 5-i szám második évfolyamot jelez, s változik vele a kiadás helye is: Nagyszében helyett — Marosvásárhely. Egy héttel később, a szept. 12-i számon a cím is megváltozik, *Színházi Világ*gá alakul. Ezt a címet a szerkesztő közel egy évig (1926. máj. 1-ig) használja, de a máj. 8-i számon ismét új elnevezéssel találkozunk: *Marosvásárhelyi Társaság*. (L. az 5., és a 6. képet.)

Ha belelapozunk a címváltozás évfolyamába, s összehasonlítjuk a régi és új füzetek szellemét — tartalmát, világosan érzékelhetjük, mi indította a szerkesztőt a lap elnevezésének átalakítására. A közlemények jellege, hangneme, a kiadvány koncepciója semmiben sem változott — csupán a szintársulat ment el ismét, most éppen Marosvásárhelyről Nagyszébenbe. Máj. 8-tól tehát hiányznak a színházi műsorok, szereposztások, — ám 1926. okt. 23-ától ismét visszatérnek. Természetesen a régi címmel együtt: *Színházi Világ*, mert hiszen a társaság újra Marosvásárhelyen játszik. A lap ezután 1928. nov. 17-ig folyamatosan jelent meg ezen a címen.

A tartalom, a tények önmagukért beszélnek. Ez esetben nem üzleti vállalkozással állunk szemben, hanem lelkes, apostolkodó erőfeszítéssel, amelyet a színházi aktualitáson túlmutató hivatástudat éltetett.¹⁷

1928. nov. 17-ét követően a lap rövid szünetelésre kényszerült, 1929. febr. 16-án azonban újra életre kelt, mint *Marosmenti Élet*. Ezen a címen még további hat évfolyam jelent meg — megszűnéséig 1935. márc. 15-ig.

Áldozatok és lemondások árán kinyomtatott számai megőrizték számunkra Marosvásárhely kulturális életének krónikáját és dokumentumait, köztük Benedek Elek, Berde Mária, Molter Károly, Orbán Balázs, Sényi László, Tamási Áron, Tamássy György számos írását s Móricz Zsigmond 1926-ban tartott irodalmi estjének emlékeit.

Hasonló jellegű címváltozással találkozunk egy másik színházi lap, az 1918-ban indult *Pécsi Színházi Élet* esetében is, amelynek története távolról sem olyan gazdag, mint a *Színházi Világé*. Egykori címváltozása pusztán üzleti fogás, amelyhez a pécsi szintársulat Mohácson tartott nyári vendégszereplése adta az alkalmat. A jogfolytonosságát felhasználva e vendégszereplés idején, 1924 nyarán, a szerkesztő *Mohácsi Társaság* címmel hat „szezonszámot” jelentetett meg — a helyi publikumnak.

A *Pécsi Színházi Élet* és „szezonszámai” jóval szerényebb vállalkozás, mint Fodor István lapja. Tartalmában a színházi cikkek és közlemények dominálnak, bár időnként némi szépirodalmat is hozott. Különösen a *Mohácsi Társaság* bővelkedik versekben és történetekben, amelyek alatt nem egy esetben Bálint György nevével találkozhatunk. E versek és tárcák írója a színész és rendező Bálint György.

Befejezésül hadd hívjuk fel a figyelmet arra is, hogy a jogfolytonosságon alapuló címváltozások mögött nemcsak az olvasóközönség megtartásának vagy esetleges bővítésének a szándéka munkált, hanem a lapengedély megőrzéséé is, amely nem egy esetben súlyos összegbe került, s megszerzésének néha politikai előfeltételei is voltak.

¹⁷ Apró adalékként jegyezzük meg: Fodor István nemcsak szerkesztette — a lap szedését is ő maga végezte. L. FODOR István: *Egy évtizedes...* = Marosmenti Élet 1934. 10/11. sz. dec. 25. 218 — 220.

Címváltozás — a jobb piaci „terítés” érdekében

A jogfolytonosság megtartásáért küzdő kispéldányszámú vidéki lapok lavírozási gyakorlatának merő ellentétét alkotják azok a nagyipari módszerekkel dolgozó központi sajtótermékek, amelyeknek címváltozásai nagyvonalú üzleti megfontolásokból történtek. Emitt a szükség kényszerét láthatjuk, amott a még dúsabb profit megsokszorozásának a szándékát.

E címváltoztatási gyakorlat tipikus példájaként hozhatjuk fel a századforduló egyik legnagyobb példányszámban megjelenő „tömegcikkét”, az 1879-ben alapított *Képes Családi Lapokat*. Már a címe, illetve a Pollák Zsigmond által készített lapfej is (l. az 1., és 2. képen) beszédesen árulkodik arról, hogy kiadója tömegigényeket kíván kielégíteni. Olyan olvasnivalót ajánl, amelynek különböző rovataiban a család minden tagja, sőt a társadalom valamennyi rétege is megtalálhatja az érdeklődési körének megfelelőt. A „Család” szó nagyméretűre kinagyított „C” betűjének közepébe Pollák Zsigmond a budai vár kontúrjait rajzolta; a lapfej előterében — asztal és karosszék, amelyben házisapkás, magyarsujtásos ruhájú atya tartja kezében a lapot; mellette katonaruhás vó vagy fia és annak a felesége, mindketten a pipázó öregúr felolvasását hallgatják; az asztal másik oldalán nagyanyó játszik az unokákkal. A városi-kispolgári környezet mellől természetesen nem hiányozhat a vidék sem; a lapfej jobb oldalán parasztruhás házaspár jelképezi a lap olvasótáborának nagy „nemzeti” egységét. E békés idill „mélységét” és „egyetemességét” — az olvasó „lelkivilágát” kitűnően ismerő szerkesztő — mélyértelmű jelképekkel is kiegészíti. A „C” betű jobb oldalán a szántóvető munka rekvizitumait: a sarlót, ekét, gereblyét, cséphadarót és a munkaeszközök által létrehozott termékeket: búzát, dinnyét, szőlőt láthatjuk, baloldalon pedig a tudomány és művészet szimbólumait: a körzöt, földgömböt, könyvet, festőpalettát stb. A munka és tudomány és művészet világának eme egybetartozását (amit természetesen az olvasó kizárólag a *Képes Családi Lapokban* találhat meg ilyen szépen összeszedve) még, a „C” betű közepén „általvetett” ágasfa is kiemeli — teljessé téve a lap programjának érzéki megjelenítését.

Amint látjuk, a jogász képzettségű felelős szerkesztő, Murányi Ármin — kitűnő üzleti érzékkel rendelkezett. A társadalom valamennyi rétegéhez el kívánt jutni. Egyike volt a legelsőeknek, akik mondva — kimondatlanul a sajtó területén érvényesítette azt az egykori bölcsességet: „a pénznek nincsen szaga”. S aki tisztában volt azzal is, hogy olcsó tömeglapjának minden eladott példánya cseppenként, ám annál nagyobb bizonyossággal gyarapítja növekvő bankszámláját.¹⁸

A kilencvenes évek közepétől azonban úgy látszik e felvázolt üzleti fogások is kevésnek bizonyultak. Az olvasók, illetve az előfizetők számának növelése érdekében Murányi új manőverhez fordult: ugyanazt a lapot, ugyanazzal a tartalommal, ugyanabban a tördelésben — más címmel is forgalomba hozta. A minél

¹⁸ Az ügyes üzleti- és propaganda-fogásokra szükség is volt az egyre növekvő konkurrencia közepette, hiszen a nyolcvanas években már az irodalom- és tudománynépszerűsítő lapok egész sora ostromolta a közönséget. Elég ha közülük a nagy múltú *Vasárnapi Újságra* vagy az *Ország-Világra* utalunk.

A *Képes Családi Lapokról* l. még *Németh G. Béla* jellemzését (A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig. Szerk. Sőtér István. Bp. 1965. 577–578.) és *Dersi Tamás* tanulmányrészletét. (D. T.: *Századvégi üzenet*. Bp. 1973. 123.)

tökéletesebb mimikri érdekében nemcsak a lap címét változtatta meg, hanem mint bevezetőnkben a *Magyar Világ* 1895-beli példányán láttuk: még az impresszum adatait is.

Ugyanezt tette két évvel később a *Kedves órák* esetében is, amelynek öt évfolyamáról van tudomásunk. Állításunk igazolására vessünk pillantást a 2. képre. A *Képes Családi Lapok* adatai itt a következők: felelős szerkesztő Murányi Ármin, szerkesztő Tolnai Lajos, szerkesztőség és kiadóhivatal Bp. V., Váczi krt. 42. egyéb adatok: 19. évf. 2. sz.

A *Kedves órák* fejlécén viszont a következők olvashatók: Felelős szerkesztő és kiadótulajdonos Faragó Simon, szerkesztőség és kiadóhivatal Bp. VII., Kertész utca 35. egyéb adatok: 3. évf. 2. sz.

Talán nem járunk messze a kereskedelmi indítékok feltételezésében, ha azt állítjuk, hogy a zsidó érdekeltségű lapvállalat az új és semlegesnek hangzó címekkel olyan olvasó, illetve előfizetői rétegeket kívánt megelőzni, amelyekben esetleg lehettek faji előítéletek.¹⁹

A 3. képen látható — az ugyancsak már említett *Magyar Herkó Páter* címvariációja mögött viszont a fentiekkel éppen ellentétes üzleti-felekezeti megfontolások húzódnak. Az 1893-ban indult rajzos élelap ugyanis a katolikus klérus támogatását élvezte, s egyik jellemzője éppen az antiszemitizmus. Szerkesztője, Markos Gyula nem volt olyan nagyvonalú üzletember, mint Murányi Ármin, ám ő is felfogta, hogy a növekvő előfizetői- és vásárlóköre üzleti szempontból független a vallási hovatartozástól. Kereskedelmi érzékéről nemcsak a jelzett *Magyar Herkó Páter* — *Magyar Miska* címváltozás beszél, hanem az a gyakorlatias kiadói fogás is, amely a lapot már 1899-től kétféle kiadásban bocsátotta piacra. A tizenhat oldalas főlap mellett ugyanis elkészítette annak „olcsó” négy oldalra áttördelt kivonatát is, az *Egy Krajczáros Tréfás Képes Herkó Pátert*. Ebből is látszik, hogy olcsó áruvariánsával ő is a vidéki piacok meghódítására törekedett.

Talán ezt a célt szolgálta a *Magyar Miska* címváltozat kiválasztása is, amelyben ott érezzük a nagy múltú *Bolond Miska* című élelap példájának a nyomát. Kétségen kívül: jobban és „népiesebben” hangzik, mint a papos *Herkó Páter*. (A jóhangzás azonban, úgy látszik mégsem váltotta be a reményeket: csupán 1910. jan. 9—okt. között szerepelt a piacon — legalább is jelenlegi ismereteink szerint.)²⁰

A címváltozatokkal való üzletelés példáit még az olyan nagy múltú és tekintélyes lap történetében is tetten érhetjük, mint az 1884-ben indult és harmincöt évfolyamot megért *Magyar Szalon*.²¹

Nem az 1901—1902-ben és *Nagyszentmiklós* számára *Derű* címmel szállított vasárnapi mellékletére gondolunk, amelyet Dezsényi Béla már megírt,²²

¹⁹ A két címváltozatot az Országos Széchényi Könyvtár állománya alapján írtuk le, amelyben a *Magyar Világ* 1895. 2. évfolyama, a *Kedves óráknak* pedig az 1897—1901. közötti 3—7. évfolyama van meg. Elképzelhető, hogy más könyvtárakban e variánsokból még több is előbukkanhat, illetve, hogy további kutatások esetleg még más címekről is kideríthetik, hogy azok a *Képes Családi Lapok* variánsai.

²⁰ A *Herkó Páter*ről l. DERSI Tamás: *A századvég katolikus sajtója*. Bp. 1973. 68—69., és *Uő. Századvégi üzenet*. Bp. 1973. 69—76.

²¹ A *Magyar Szalon*ról l. Németh G. Béla összefoglalóját (*A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*. Szerk. Sőtér István. Bp. 1965. 579—580.) és Dersi Tamás tanulmányrészletét. (D. T.: *Századvégi üzenet*. Bp. 1973. 146—148.)

²² L. 2. jegyzet

hanem az *Otthon* c. lap furcsa „utóéletére”, amelyre csupán legutóbbi gyűjtő-munkánk során bukkantunk rá.

A színvonalára és hírnevére sokat adó folyóirat, amely — mint címe is mutatja — az „igényesebb és exkluzívabb” körökhöz kívánt szólni, jóval diszkrétebben készítette variánsait, mint a *Képes Családi Lapok*. Már Dezsényi Béla is rámutatott, hogy a *Derűben* semmi olyan impresszum-adat nem szerepelt, amely utalt volna a főlappal való kapcsolatára. A kettőjük közötti összefüggést egy, a *Derűben* véletlenül bennmaradt illusztráció árulta el, amely közölte, hogy Grünwald Imre eredeti rajza, *A boulevardon*, a *Magyar Szalon* számára készült.

Ilyen „diszkréció” tapasztalható az *Otthon* 1896. dec.—1906. dec. között megjelent számaiban is. Előállításukra, pontos megjelenésükre a legcsekélyebb utalást sem találjuk. Címén kívül sem a szerkesztőség, sem a kiadóhivatal helyét nem tünteti fel, de még keltezést, sőt évfolyam-jelzést sem ad. Tartalmának „eredetére” akkor derül fény, ha egymás mellé állítjuk a *Magyar Szalon* párhuzamos számaival, évfolyamaival. Az *Otthon* indulását jól szemlélteti az alábbi táblázat, amelynek bal oldalán a *Magyar Szalon*, jobb oldalán pedig a vele tartalmilag megegyező *Otthon* számozása szerepel:

MSzalón 1897. 28. köt. 3. sz. dec.	=	Otthon 1. sz.
1898. 28. köt. 4. sz. jan.	=	Otthon 2. sz.
1898. 28. köt. 5. sz. febr.	=	Otthon 3. sz.
1898. 28. köt. 6. sz. márc.	=	Otthon 4. sz.
1898. 29. köt. 7. sz. ápr.	=	Otthon 5. sz.
1898. 29. köt. 8. sz. máj.	=	Otthon 6. sz.

Nem kétséges, az áruterítésnek itt is ugyanannak a — címváltozással operáló, bár sokkal burkoltabb — gyakorlatával állunk szemben, mint amelyet a *Képes Családi Lapok*nál és a *Magyar Herkó Páternél* megismertünk.

Feltevésünk szerint azonban az *Otthon* esetében másról is szó van, mint az előző példákban.

Ennek kifejtéséhez viszont rövid kitérőt kell tennünk az *Otthon* szerkesztőjének, Hevesi Józsefnek korábbi pályafutására, amely jól érzékeltetheti, hogy a dilettantizmus határán mozgó író — kitűnő üzletember volt. 1884. máj. 1-én Fekete Józseffel együtt indítja a *Magyar Szalont*, s jó zszurnaliszta érzékkel, minden új iránt fogékonyan szerkeszti e tág horizontú képes folyóiratot. Feketével való együttműködése azonban csak 1891. októberig tart, amikor is Hevesi átpártol az 1892. jan. 1-én induló *Magyar Géniuszhoz*. Továbbra is csak társszerkesztő; Karcag Vilmostal együtt részesedik a „lapcsinálás” gondjaiból — és jövedelméből. Az utóbbiból feltételezhetően bővebben, mint a *Magyar Szalonnál*.

Idővel azonban ez a jövedelemforrás sem elégíti ki. 1893 októberében sikerül saját laphoz jutnia. Gróf Csáky Albinné támogatásával megindítja az *Otthon* című képes havi folyóiratot, amelynek két önálló évfolyama jelent meg. Hevesi új helyzetében is igyekezett ápolni korábbi kapcsolatát: az *Otthon* borítólappjain készségesen ajánlja előfizetői figyelmébe a *Magyar Géniuszt*. Ez érthető is, hiszen az *Otthon* önálló szerkesztése mellett még 1895-ben is társszerkesztője a hirdetett hetilapnak.

A nagy fordulat 1898 szeptemberében következik be. Hevesi József ekkor kilép a *Magyar Géniusztól*, és ismét a *Magyar Szalon* munkatársává, illetve szerkesztőjévé szerződik. Sőt lapját az *Otthon*t és munkatársait is viszi magá-

val. Ez a fúzió a *Magyar Szalon* új címében is kifejezésre jut, hiszen a folyóirat 1896 szeptembere és 1897 márciusa között *Magyar Szalon. Otthon* elnevezéssel kerül terjesztésre. 1897 áprilisától az *Otthon* szó eltűnik a címből, s a folyóirat újra *Magyar Szalon*ként jelenik meg — egészen 1897 novemberéig.

S ekkor találkozunk azzal a fordulattal, amelyet táblázatunkban bemutatunk. A „főlap” változatlan címmel és rendszerességgel hagyja el a sajtót, de ugyanakkor, vele párhuzamosan, csendben és nesztelenül ugyanazzal a tartalommal — *Otthon*ként is piacra kerül. Hogy miért? A korábbiak nyomán erre könnyű választ találni. Hogy kinek az érdekében? Vagy még pontosabban: kinek a hasznára? Úgy hisszük ez is könnyedén kikövetkeztethető: — az anyavállalathoz „megtért” Hevesi József anyagi kárpótlásaként. . .

E „magánügyletben” — mint cseppben a tenger — visszatükröződik századvegi sajtónk sajátos kétarcúsága: az erőteljes tőkekoncentrációt, a konszernesedést még helyenként feudális jellegű paktumok tarkítják.

Befejezésül egy példa a nagyipari termelésre már következetesen átállt folyóiratkiadás későbbi, „érettebb” korszakából, amely azt bizonyítja, hogy a „piacterítés” korábbi módszerei még a harmincas években is tovább éltek.

Tutsek Anna bájos, háztartásban és irodalmi ügyekben egyaránt tájékozott úrilányokat nevelő hetilapja, a *Magyar Lányok* 1933 januárjában, 39. évfolyama derekán arra az elhatározásra jutott, hogy főzésre és hímzésre vonatkozó gyakorlati tanácsait még hatékonyabban közvetíti, s ebből a célból *Otthonunk* címmel mellékklappal is szolgál előfizetőinek. A vállalkozás sikeresnek bizonyult. Az új mellékklapban valóban szép hímzésminták, ruhaszabások, gyakorlati háztartási tanácsok közvetítették azokat az ismereteket, amelyeket a kor a jó feleségtől és háziasszonytól megkívánt. A valós igények nagyságával gyakorlatiasan számot vetve a kiadó, a Singer és Wolfner irodalmi intézet RT. úgy döntött, hogy az *Otthonunkat* önálló lapként is megjeleníti, hiszen termékét nemcsak a lányok, hanem a pártába kötöttek is haszonnal forgathatják.

A melléklet címlapja feltünteti a *Magyar Lányokkal* való kapcsolatát, az önállósult termék erre nem utal. (L. 7. kép.) Saját évfolyamszámozással jelenik meg, és alcímében is találunk kisebb eltérést. A melléklet címe után ez áll: A magyar háziasszony lapja. Az otthon: a családi és nemzeti élet vára; önállósult változatán csupán ezt olvashatjuk: A háziasszony lapja.

A két tartalmilag azonos variáns 1944 szeptemberéig jelent meg.²³

Címváltozások — terjesztési korlátozások miatt

A címváltoztatásnak ez az újabb típusa alapvető elgondolását tekintve: minél nagyobb példányszám elérése — azonos tartalmú kiadványok különböző címek alatt történő terjesztése útján — lényegében megegyezik az előző fejezetben leírt példákkal.

Kettőjük között azonban mégis van különbség: méghozzá kettő is: egyrészt a címváltozás *elhatározásában*, másrészt a *terjesztés formájában*. Az előbb leírt termékek címváltozásainál a kiadó szabad elhatározásból és kizárólag

²³ A főlap mellékletének önálló terjesztésére Mokesay Júlia is felhoz két példát: „1936-ban a Kis Hajnal önállóan is megjelent, s a *Hajnal* című lap mellékleteként is, . . . a *Vár* című lap . . . 1938-ban önállóan és a *Fejérmegyei Napló* (Székesfehérvár) mellékleteként is megjelent”. (L. 3. jegyz. 76.)

üzleti motivációktól indítatva cselekedett, minthogy termékének piaci terjesztése előtt semmiféle elvi vagy gyakorlati akadály nem merült föl. Nem is merülhetett, hiszen e lapok tartalma megfelelt a társadalmi elvárásoknak és a „jó erkölcs” követelményeinek. Nyitva állt előttük mind az előfizetéses, mind az utcai és pályaudvari elárúsítás lehetősége, amely utóbbi a múlt század utolsó évtizedétől kezdve egyre nagyobb szerepet játszott a lapok értékesítésében.

Új címváltozásaink kiadóiról mindez nem mondható el. Termékeik ui. nem mindenben feleltek meg az uralkodó társadalmi rend ízlésének, főleg az úgynevezett „erkölcsi” kérdések miatt. E fél (vagy „egészen”) pornográf lapok terjesztését a hatóságok erősen korlátozták. Csak előfizetés útján engedélyezték árusításukat. E korlátozott terjesztési gyakorlat, illetve e gyakorlat kijátszásának a tipikus példája az a címváltozat *Kis Élcslap — Buborékok*, amely 3. képünkön látható.

A „humort és művészetet szolgáló illusztrált hetilap” mai fogalmaink szerint már nem igen tekinthető erotikusnak. Nem kétséges azonban, hogy külföldi, főleg német lapokból — ollózott képei, apró „történetkéi” 1902-ben, a megindulás idején sérthették a prűd „jóízlést”. Nem is tartott sokáig szabad terjesztése. A belügyminiszter 1902. jun. 7-én kelt rendeletével megvonta utcai, majd pályaudvari árusításának jogát. A *Buborékok* 1909. július 8. és 1910. május 10. között e rendelkezés kijátszását szolgálta.

Gyakorlatilag ugyanezt az utat járta a *Kis Élcslap*nál sokkal nívósabb *Fidibusz* is, amelynek különösen első négy évfolyama színvonalas, hiszen Ambrus Zoltán, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Molnár Ferenc, Somlyó Zoltán, Szép Ernő írásai mellett Garay Ákos, Kóber Leó, Paulini Béla, Pólya Tibor és mások szellemes rajzaival dicsekedhet. 1917–1919 között tőle is megvonták az utcai és pályaudvari terjesztés jogát, s ekkor címváltozatául a *Fregoli* elnevezést választotta. *Fidibusz*ként az előfizetők kapták, utcára *Fregolík*ént került. (A két cím azonosságára Rudas Klára hívta fel a *Magyar Könyvszemle* 1959. évfolyamában a figyelmet, szembesítve a két cím impresszum adatait.)²⁴

Hasonló terjesztési megoldásokkal találkozunk az 1923 és 1935 között, Temesváron megjelent *Kaviár* című „illusztrált erotikus hetilap” árusításában is. A *Kis Élcslappal* és *Fidibusz*szal szemben a *Kaviár* már nem vette igénybe szellemi elődjének művészi-irodalmi fügefalevelét. Nyíltan vállalta a tapasztalatra vágyó kamaszok és az életük delén már túljutott öregurak erotikus igényeinek szellemi kielégítését. Lapjain borsos történetek, művészi aktfotók, továbbá egészségügyi jó tanácsok váltogatták egymást. Viszont az irodalom sem maradhatott teljesen ki belőle: helyenként Heltai Jenő, Kosztolányi Dezső, Molnár Ferenc, Révész Béla, Somlyó Zoltán, Török Rezső neve is előfordul benne — a gyorstollú szerkesztő, a Benedek Margit álnéven író ifj. Kubán Endre²⁵ fordultatos írásainak, folytatásos regényeinek társaságában.

²⁴ RUDAS Klára: *A Magyar Tanácsköztársaság humoros sajtójáról*. = Magyar Könyvszemle 1959. 2. sz. 208–213.

²⁵ Nem tévesztendő össze atyjával, a Kóró Pál álnevet használó id. Kubán Endrével. — A *Romániai magyar irodalom lexikona* a következő adatokat gyűjtötte össze róla:

„Kubán Endre, ifj. (Resicabánya, 1909. ápr. 5. —) Temesvárt él. Első írása 1928-ban a székelyudvarhelyi *Hargita* hetilapban jelent meg. Újságírói munkahelyei: *Déli Hírlap* (Temesvár, 1928–30), *Brassói Lapok* (1930–32), *6 órai Újság* (Temesvár, 1940), *Magyar*

Az ilyen tekintetben szabadabb romániai sajtótörvények — s természetesen a cenzornak nyújtott kisebb-nagyobb juttatások — kezdetben nem gördítettek akadályt a *Kaviár* szabad árusítása elé. Minthogy azonban jellegét tekintve szinte egyedül állt a közép-európai magyar nyelvű piacon, terjesztése Jugoszláviára és Magyarországra is kiterjedt, ahol viszont a románianál szigorúbb megszorításokkal kellett számolnia, s ezért itt már eleve álcázott borítókkal került terjesztésre. Az Országos Széchényi Könyvtár állományában például néhány száma *Pók* címmel található. De 1928. december 25 — 1929. ápr. között a romániai terjesztés számára is készült — *Modern Nő* címmel — egy tartalmában némileg „szelidített” kiadásváltozat. Utóbb Romániában is egyre nehezebbé vált a lap terjesztése. Kénytelen a már megszokott *Kaviár* címét elhagyni, s 1935. ápr. 24-ét követően *Új Század*ként (ápr. 30 — jún. 30.), majd *Mozai*ként (1935. szept. 18 — márc. 14.) próbált tovább létezni, de már egyre szűkülő piaccal és terjesztési lehetőséggel.

Címváltozás politikai-cenzurális kényszer miatt

Az 1848-as XVIII. számú törvénycikk deklarálta a magyar sajtó szabadságát, ám megvalósítása elé még a forradalmi vívmányok idején is bizonyos korlátokat állított. Mindenekelőtt azzal, hogy a politikai jellegű lapok megindítását a pusztá engedélyezésen túlmenően magas kaució előzetes befizetéséhez is kötötte.

A mindenkori állam rendkívül éberem őrködött afölött, hogy a megjelenő sajtótermékek ne terjeszthessenek az uralkodó osztályok politikáját sértő hírközlőanyagokat vagy eszméket. Ha ez mégis megtörtént, a legkülönbébb módszerekkel igyekezett a renitens sajtótermékeket megrendszabályozni, vagy „szükség esetén” elnémítani. Erre a legkülönbébb eszközöket tudta felhasználni: az egyszerű sajtóperektől az egyes számok elkobzásán át — az időszakos vagy végleges betiltásig. Nem is beszélve a szerkesztők, szerzők, kiadók jogi felelősségre vonásától, bírságolásáról vagy esetleges bebörtönzéséről.

A lapok a legkülönbébb módon igyekeztek a sajtótörvény politikai megszorításait kijátszani. Idővel a taktikai lavírozásnak egészen kifinomult gyakorlata alakult ki körükben, amely számos kis és nagykapuval próbálta lehetővé tenni a gondolat szabad politikai megnyilatkozását.

A címváltozás — mint e lavírozás hathatós eszköze — idővel szintén bevonult a haladó sajtó gyakorlatába. E jogi mimikri egyik legelső, klasszikus példája közvetlenül az 1848—49-es szabadságharc leverését követő esztendőből való. Szilágyi Sándor lapvállalkozására gondolunk, amely a „nagy vihar” után elsőként igyekezett publikálási lehetőségeket nyújtani a szabadságharc leverését követő dermedtségben. Folyóiratát *Magyar Emléklapok* címmel indí-

---

Néplap (Temesvár 1941—42), *Szabad Szó* (Temesvár, 1948—52). A *Bánsági Üzenet* (1957) és a *Bánati Tükör* (1961) évkönyvek szerkesztője.

Kötetei: *Ismeretlen Erdély* (1932), *Irodalmi kiskaté* (1941), „*Reszket a lelkem, mert eszembe jutottál...*” Petőfi és Szendrey Júlia életrajza (1941), *A szőrös fülv barát*. Martinnuzzi életregénye (1942), *Korok és emberek* (1945). Megjelenési hely minden esetben Temesvár.

A harmincas években a Hábortellenes Liga szervezője, az Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságírószervezet országos főjegyzője. 1955—1969 között a Romániai Írók Szövetsége temesvári fiókjának titkára.”

totta 1850. márc. 8-án, s jún. 10-ig hat füzetet sikerült megjelentetnie — Arany János, Jókai Mór, Petőfi Sándor, Tompa Mihály s mások írásaival, amelyek felelevenítették a reformkor és a szabadságharc emlékeit, nemzeti törekvéseit. A hetedik füzet azonban már nem került terjesztésre, — elkobozták.

Szilágyi Sándor ekkor címet változtatott. Július 21-től *Magyar Írók Füzetei*-ként indította újra vállalkozását. Ez azonban már csak négy számot ért meg; az utolsót betiltották. Rövid szünet után a szerkesztő ismét nekigyürkőzött, október 6-ától *Pesti Röpvékek* címmel adta ki lapját. A december elseji számot, majd a *Pesti Ívekre* változtatott december 8-i számot ismét betiltották. Szilágyi ekkor „műfajt” változtatott: nem időszak kiadványt, hanem *Nagynyeddi Album* címmel antológiát adott ki és ezzel kárpótolta előfizetőit. Ezt a cenzúra 1851-ben átengedte, s ennek sikerén felbuzdulva egy évvel később ismét próbálkozott. Ekkorra azonban már a cenzor is éberebb lett. A *Nagynyeddi Album II.*-t elkobozták.

Most ismét címváltozás következett — de már az albumé; *Nők Könyve* címmel — s némileg „megszelídített” tartalommal az előfizetők mégiscsak megkaphatták a sorozat zárókötetét.

Szánalmas, s egyben hősies küzdelem képe rajzolódik ki előttünk. A bátor kezdeményező lépésről-lépésre kénytelen visszavonulni, ravaszkodva nevet változtatni. Ám az ellenfelet csak ideig-óráig sikerül megtéveszteni. Új és új ütések követik egymást, míg a vállalkozás végleg porba nem hull az osztrák-magyar unió „konszolidációját” szolgáló represszió hatása alatt.

Voltak kortársak, akik kétségbe vonták pozitivista történetírásunk későbbi vezéralakjának őszinteségét és hazafias jószándékát. Mondván: atyja, Szilágyi Ferenc, a tanulmányunkban már említett kormánypárti *Múlt és Jelen* egykori szerkesztője állt mögötte, aki a bukás után ismét a kormány szolgálatában állt, annak félhivatalos lapját, a *Magyar Hírlapot* szerkesztve, s aki fia, illetve annak vállalkozása révén tulajdonképpen a haladó írók denúnciálását kívánta elérni. Az emlékezők azonban azt mutatják, hogy apa és fia ekkor külön utakon járt. Szilágyi Sándor folyóiratait tiszta szándék vezette, s szerkesztői tevékenysége inkább a „tisztas családból származó” fiatalember „ifjúkori kilengéseként”, s nem furfangos provokációként minősíthető.²⁶

Változnak az idők, differenciálódtak a sajtójogi küzdelmek módszerei is. Tíz évvel Világos után már nem lehetett azokat a brutális betiltásokat és elkobzásokat folytatni, mint korábban. A hatóságok kifinomultabb jogi manipulációkkal igyekeztek megakadályozni a haladó sajtó megjelenését; de kifinomultak azok a módszerek is, amelyekkel ideig-óráig ki lehetett játszani az érvényben lévő cenzurális gyakorlatot, s amelyek kidolgozásában emlékezetes érdemei vannak a magyar haladó sajtó méltatlanul elfeledett alakjának, Szini Károlynak.

Az alacsony természetű, heves természetű emberke Petőfi Sándor, Táncsics Mihály és Garibaldi rajongó híve volt. Szent ügynek tartotta az emberiség és nemzete szabadságát, amelyet a sajtó, a nép fölvilágosítása útján kívánt

²⁶ A *Magyar Emléklapok* kiadásának, betiltásának történetéhez l. Szilágyi visszaemlékezéseit: Sz. S.: *Rajzok a forradalom utáni időkből*. Bp. 1876. 5—126. — A vállalkozás történeti összefoglalása: SZENT-IVÁNYI Béla: *Szilágyi Sándor szerepe az irodalmi életben*. Hatvan 1930. 75 p. A lapok kritikai értékelése: SOMOGYI Sándor: *Az irodalmi élet Világos után*. — *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*. Szerk. SÖRÉR István. Bp. 1965. 26—28.

szolgálni. Lobbanékony természete miatt a szigorú Szinnyi „nyugtalan vérű, excentrikus író”-nak tartja,²⁷ ám más kortársai — többek közt Ágai Adolf — megértőbb tollal ábrázolják melegszívű, prófétikus elszánású alakját, akinek azonban a gyakorlati élethez kevés érzéke volt. S tegyük hozzá: vállalt feladathoz képest talán műveltsége sem volt eléggé széles és következetesen felépített; élete végén nemcsak környezetével, de önmagával is meghasonlott.²⁸

Az orosz narodnyikok önfeláldozására emlékeztető népfelvilágosító munkáját 1859. okt. 2-án kezdte *A Nép Újsága* c. hetilapjával, amelyet több mint harminc éven át a lapvállalkozások szinte áttekinthetetlen s ma még feltáratlan sora követett. Hosszabb vagy rövidebb idő elteltével ugyanis valamennyit betiltották, elkobozták, vagy megjelenésük elé jogi akadályokat gördítettek. Tanulmányunknak nem lehet célja, hogy Szini Károlynak a cenzúrával folytatott egyenlőtlen küzdelmét a maga teljességében végigkísérje. Itt csupán harcmodorának egy olyan leleményére szeretnénk rámutatni, amellyel utóbb nem egyszer élt a cenzúra fojtogatásai között vergődő haladó sajtó.

E „leleménye” 1867-ben, a kiegyezés évében született. Ekkor indította, ápr. 7-én *Március* című politikai hetilapját, amely közölte Kossuth Lajos Deák Ferenchez intézett levelét,²⁹ továbbá Szini Károly írását is, amelyet egyenesen I. Ferenc Józsefhez intézett.³⁰ Mindkettő a kiegyezés tényét és formáját bírálta. Válaszul Pest város főpolgármestere június 14-én kelt levelében arra utasítja Szinit, hogy „lapja után járó és a törvényben előírt biztosítékot . . . azonnal tegye le”.³¹ E levéllel a hatóság politikai lappá nyilvánította a *Márciust*, amelynek megjelenéséhez akkor ötezer forint biztosíték letétele volt szükséges. (Az összeg nagyságának az érzékeltetéséül megemlítjük, hogy egy munkás évi jövedelme ezekben az években hétszáz—ezer forint volt.)

Szini Károly a kauciót nem tudta kifizetni. Lapkiadása jövedelméből nem is tudta volna előteremteni. Kényszerhelyzetében azonban zseniális megoldáshoz fordult. Felhasználta a még érvényben lévő 1848. XVIII. számú törvénynek azt a részét, amely időszaknak csak azt a sajtóterméket tekinti, amely egy hónapnál kisebb időközökben jelenik meg. Ennek alapján a *Márciust* úgy folytatta, hogy helyette négy hetilapot kreált. Még hozzá úgy, hogy mind a négy más és más címet viselt. Ezek mindegyike havonta egyszer jelent meg ugyan (tehát a törvénycikk értelmében nem volt sajtótermék!), de mindig azonos sorrendben követte egymást, s így voltaképpen ugyanolyan szakaszosan kerültek olvasóikhoz, mintha azok egyetlen lapra fizettek volna elő.

Szini Károly azonban nem lett volna az, aki, ha ezt a zseniális furfangot nem azzal a heveséggel és „nyíltsisakossággal” valósította volna meg, mint ami egész tevékenységére jellemző. Nem elég, hogy a meglévő rendelkezéseket kijátszotta, egyben demonstrálni, sőt provokálni is kezdett: olyan címekeket választott, amelyek a kiegyezés évében nem éppen vallottak kifinomult lavírozási tehetségre. Vállalkozásának első lapcíme ui. *Március 15.* (június

²⁷ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. XIII. köt.* Bp. 1909. 956.

²⁸ ÁGAI Adolf: „A próféta”. *Emlékezések Szini Károlyra.* Á. A.: *Új hantok.* Bp. 1906. 282—293.

²⁹ Kossuth Lajos nyílt levele Deák Ferenchez. = *Március* 1867. máj. 26. 7. sz. 1—2.

³⁰ Nyílt levél Ferenc József császár ő felségéhez. = *Március* 1867. jun. 4. 8. sz. 1—2.

³¹ L. *Előfizetési felhívás.* = *Március* 15. 1867. jún. 23. 1. sz. 1—2.

23-tól), a második: *Szabadság* (június 30-tól), a harmadik: *Egyenlőség* (július 7-től), a negyedik: *Testvériség* (július 14-től).

A magyar és a francia forradalom jelszavait felsorakoztató címek láttán (1. kép 8.), sem nekünk, sem a korabeli cenzornak nem lehettek kétségei a lap irányzatát illetően. Nem is vált hosszú életűvé. Szeptember 29-ével az éppen soron lévő *Egyenlőséget*, s vele az egész vállalkozást betiltották, a szerkesztőt pedig egyhónapi fogságra ítélték.³²

Érdemes megemlíteni, hogy Szini Károly „mutációs” rendszerével utóbb a *Népszava* is élt: történetének egyik legnehezebb szakaszában, amikor a munkásmozgalmat a belső frakcióharcok és a kormány elnyomó politikája rövid időre szinte katasztrofálisan legyengítették. Az 1877-ben indult *Népszava* 1895-ben egy hosszú, politikaivá színezett leleplezés sorozata miatt elveszti kaucióját, majd a mozgalom kettéválása miatt részvényeit is. *Új Népszava* címmel sikerült ugyan újra indulnia, de a politikai lap megjelenéséhez szükséges kauciót nem volt még képes előteremteni. S ekkor fordul Szini Károly módszeréhez. Sőt némileg tovább is fejleszti azt. Hogy az egyhónapos időközön véletlenül se maradjon belül, nem egy, hanem öt havilapot indít. Mégpedig úgy, hogy minden hó első péntekjén a *Népjólét*, második péntekjén a *Népjog*, harmadik péntekjén az *Új Népszava*, negyedik péntekjén a *Népszabadság*, ötödik pénteken pedig (ha van) a *Népakarat* jelenjék meg. E mutáció 1896. okt. 2-án kezdődött a *Népjólét* első számával, és 1898. január 21-én fejeződött be a *Népjoggal*.³³ Ezt követően a *Népszava* annyira megerősödik anyagilag, hogy le tudja tenni a szükséges kauciót, sőt 1899 júliusától már hetenként háromszor jelenhet meg.³⁴

E mutációs sajtóügyi manőver egy sokkal későbbi példájáról is tudunk — bár az eddigiektől némileg eltérő közegeből: a bulvárlapok világából. Alkalmazója Brázay Emil volt. Művelődéstörténetünkben a Brázay név elsősorban a századfordulón általános elterjedtségnek örvendő sósborneszhez fűződik. Brázay Kálmán nagykereskedő mellett azonban érdemes újra felfedeznünk — legalább a sajtótörténet számára — Brázay Emil nevét is. A jótollú, nyugtalan természetű újságíró ifjú korában megfordult Európa nagyvárosaiban; Berlinben, ahol a *Berlini Magyar Revüt* szerkesztette, jóbarátságba került Karinthy Friggyessel is. A trianoni államfordulatot követően az irodalom és a társadalmi pletykák iránt egyaránt fogékony újságíró Temesvárra került. Némi tőkével rendelkezve úgy döntött, hogy újságszerkesztői ambícióinak szenteli életét. A lapcsinálásnak a formája vonzotta, amelyet a tízes években Nádas Sándor honosított meg *Pesti Futár* című füzetes lapjával. Nádas a

³² L. a havilapként újraindult *Március 15.* 1867. októberi 1. évf. (!) 1. sz. (!)-át.

³³ L. Révész Mihály: *A Népszava története. 2. kiad.* Bp. 1945. — Révész Mihály helyesen vázolja fel a mutáció történetének kialakulását. Ám téved, amikor annak gyakorlatát csupán az 1896. szeptemberre — novemberére korlátozza.

³⁴ A betiltások és kobzások elleni címváltoztatás utóbb a baloldali sajtó általános gyakorlatává vált. L. pl. BOTKA Ferenc: *A franciaországi magyar nyelvű kommunista sajtó irodalmi bibliográfiája (1924–1944)*. In.: „Jöjj el, szabadság.” Szerk. SZABOLCSI Miklós, ILLÉS László. Bp. 1967. 551–603. Az 556–557. pp.: a címek leírása és kronológiája.

Magyar haladó sajtó francia földön c. tanulmányában (Magyar Könyvszemle 1968. 246–261.) MARKOVITS Györgyi is foglalkozik e lapokkal. Leírja, hogy az 1924. júl. 15-én indult *Párizsi Munkás* és az 1939. aug. 6-án betiltott *Szabad Szó* között a lapnak tizen-egy címváltozata ismeretes.

polgári társadalom közéleti és üzleti visszasságait kívánta tollára tűzni, leleplezni a spekulációkat, hivatali visszaéléseket, a társadalmi és családi élet sikamlós történeteit, a sznobságot, az önteltséget, a butaságot és a provincializmust. Hiszen mindez nemcsak nemes, purifikátori indulatokat megmozgató cél, hanem izgalmas téma is, ami kelendővé teszi az effajta tartalmú sajtótermékeket.³⁵

Első, rövid életű kísérlete, a *Pán* (1919. nov. 24—dec. 29.) után³⁶ Brázay 1920. júliusában indította meg *A Toll* című „irodalmi, művészeti, társadalmi és kritikai hetilap”-ját, amely 21 évfolyamot élt meg. A kezdet jól sikerült. Az 1920—21-es füzetek Heltai Jenő, Kádár Endre, Kóbor Tamás, Karinthy Frigyes, Lengyel Menyhért írásait közölték, Kóber Leó és Sajó Sándor ragyogó rajzai, karikatúrái társaságában. S továbbá azokat a csipkelődő pletykákat, leleplezéseket, amelyek nem kímélték a helyi nagyságokat: a gazdasági-, a kereskedelmi élet s a közigazgatás exponáltjait. Meg is lett az „eredmény”: 1921. július 30-át követően betiltják. A szerkesztő azonban nem hagyja magát. *Fórum*, majd *Tribün* néven kísérletezik egy-egy füzet megjelentetésével, majd 1922. január 14-én ismét nekilendül. *Új Toll* címmel sikerül három füzetet kihoznia, de újra elnémítják.

S ekkor fordul a mutáció „régí jó” módszeréhez, miközben ő is hozzátesz, finomít rajta valamit. (Románia erdélyi területén ekkor még a régi, osztrák-magyar monarchiában kialakult sajtótörvények voltak érvényben.) Egyetlen cím helyett ő is öt új címet kreál: *Toll és Tinta*, (1922. márc. 29-től), *Tollszár* (ápr. 8-tól), *Toll és Tör* (ápr. 16-tól), *Tollseprű* (ápr. 22-től), *Tollhegyről* (máj. 6-tól).

Brázay „finomítása” abból állt, hogy valamennyi laphoz önálló felelős szerkesztőt is kreált, így vállalkozása jogilag megtámadhatatlanná vált. Ezt a bújócskát Brázay egészen 1924. ápr. 5-ig folytatja. Miután lapjának sajtójogi helyzete „konszolidálódott”, ápr. 19-ével az öt korábbi cím közül a *Toll és Tört* tartja meg és használja 1926. január 23-ig. Úgy látszik, ekkorra a szer-

³⁵ Brázay Emil alakját az alábbi címszóban örökíti meg a készülő *Romániai Magyar irodalmi lexikon*:

„Brázay Emil (Perjámos, 1888. márc. 16 — 1968. aug. 12. Bules) újságíró, író, műfordító. Az I. világháború előtt budapesti lapok berlini munkatársa. Kiadta és szerkesztette a *Berlini Magyar Revü* c. riportlapot. Budapesten két elbeszéléskötete (*Egyszerű történetek*, 1909; *Ezt láttam, frontélmények*, 1915) és két színdarabja (*Nyomorultak*, 1911; *A fenomén*, 1917) jelent meg. Ez utóbbi kamarajátékát 1917-ben Temesvárt mutatták be, ahol végleg megtelepedett. 1920-ban két könnyű fajsúlyú elbeszéléskötettel jelentkezett (*Sörnsen Dóra, a szeretóm*, a Békéscsabán 1913-ban megjelent kötet új kiadása, *Lóri, a vörös méreg*, hat kiadást ért meg). Megalapította és két évtizeden át megjelenő *A Toll* c. bulvárlapot, amely különböző betiltások miatt 1921 és 1924 között *Új Pán*, *Toll és Tör*, *Toll és Tinta*, *Tollseprű*, *Tollhegy*, *Tollszár* nevet vett fel. Népszerű bűnügyi kiadványokkal is próbálkozott, sikert azonban csak a *Pán-könyvtár* sorozattal ért el, mely modern külföldi írók s néhány erdélyi szerző műveit közölte. Több szépirodalmi munkát fordított angolból, franciából, németből, köztük Bernard Shaw, Knut Hamsun, Alfred Kerr, Klubund, Peter Altenberg írásait. *Frontperdita* (Temesvár, 1945) c. riportregénye egy meghurcolt zsidó leány háborús élményeit eleveníti fel; a *Reportázsalmánach* (Temesvár 1946) publicisztikai írásokon kívül a szerző Karinthy Frigyesrel folytatott levelezését tartalmazza; a *Temesvári karnevál* (Temesvár, 1948) c. regénye újságírói eszközökkel történelmi képet igyekszik adni a fasiszta és az ellenálló erők akcióiról a Bánságban.”

Az adatok rendelkezésünkre bocsátásáért ezúton is köszönetet mondok Balogh Edgárnak, a lexikon főszerkesztőjének.

³⁶ A lap példányai ismeretlenek. Csupán a szerkesztő visszaemlékezéseiből tudunk róla. L. BRÁZAY Emil: *Conférence a Toll tizenegyedik évfolyama elé.* = *A Toll* 1928. dec. 29. 52. sz. 3—6.

kesztő közéleti indulatai is némileg lehiggadtak, úgyhogy — elhagyva a tőr motívumot — visszatér a szelídebb és az egész vállalkozást bevezető *A Toll* elnevezéshez.

Nem kétséges, Brázay Emil kiadványa ahhoz a laptípushoz tartozik, amelyet joggal—jogtalanul neveznek egyesek bulvárlapnak, vagy komisszabban: „revolverlapnak”. Azokra a machinációkra célozva, amelyet a laptípus egy-némely szerkesztője nem egyszer gyakorolt, s amelynek lényege az volt, hogy egy botrány vagy leleplezés kitergetésétől — jó pénz ellenében — a laposka kegyesen lemondott. Egyes ellenfelei Brázayt is megvádolták hasonló jövedelemszerzési ügyletekkel³⁷ — erdélyi sajtótörténészeink talán majd még kiderítik az igazat.

Egy azonban letagadhatatlan: *A Toll* nem volt nívótlan lap. Szinte valamennyi száma tartalmaz irodalmi értéket; különösen gazdagok 1922 és 1929 közötti évfolyamai, amelyekben nemegyszer találkozhatunk Balázs Béla, Bíró Lajos, Bródy Sándor, Cholnoky Viktor, Franyó Zoltán, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Mária Sándor, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Schöppflin Aladár, Szini Gyula és sok-sok más ismert szerző írásaival. Lehet, hogy azok egy része utánközlés, de bizonyára akad köztük számos eredeti is.³⁸

Kalandorkiadványok — sajtószedelgések

Az érdekesség és a címváltozások üzleti alapon létrejött tipológiájának a teljessége kedvéért leírunk néhány olyan esetet is, amelyek sajtótörténeti szerepe jelentéktelen, ám adalékul szolgálhatnak egy hajdan megírandó sajtó-kriminológia példatárához.

A tanulmányunkban már említett *Magyar Herkó Páter* 1899. 2. számában érdekes közleményekre bukkantunk. *Mérenylet a Herkó Páter ellen!* címmel³⁹ a lap szerkesztője, Markos Gyula arról tájékoztatta olvasóit, hogy szerkesztőtársa — rokona, Matkovich Lajos előző év végén az újévi előfizetéseket „zsebre vágta”, ellopta a lap kliséit, és január 1-től fogva „önállósította” magát; sőt az 1893-ban indult lap címét is eltulajdonította. Ezért ő, az „igazi” *Herkó Páter* kénytelen volt egy „Magyar” szót írni lapja homlokára, hogy megkülönböztesse magát az „ál”-*Herkó Páter*től.

Eleinte üzleti propagandának gondoltuk a közleményt, ám időközben az Országos Széchényi Könyvtár irattárában sikerült megtalálni a M. Királyi Posta- és Távirida Igazgatóság három, 1902-ből keltezett levelét,⁴⁰ amelyek az

³⁷ L. pl. —: *Hogyan néz ki Brázai, ha! emossák sósborszesszel?* = Mozgó Könyvek. Rovás. 1921. 9. sz. 2—5. — DINNYÉS Árpád: *A „Temesvári Napló” és a toll.* = Mozgó Könyvek. Rovás. 1921. 15. sz. 1—3. — *Brázai Brunner Emil zsarolás miatt hűvösre került.* = Közélet 1929. 2. sz. 7.

³⁸ A sajtójogi kényszermutáció példatárát *Mokcsay Júlia* már idézett tanulmánya is ki egészíti — az 1937-ben megjelent *Sárvár Vidék, Sárvár Vidéke, Sárvár és Vidéke* című „lapesoport” tárgyalásakor. Három különböző lapról ír, de tartalmuk alapján kimutatja, hogy egyetlen szerkesztőség azonos vállalkozásáról van szó. Feltevése szerint a kiadvány azért nem jelenhetett meg szabályosan, mert kiadójának nem volt engedélye egy havonként kétszer megjelenő lapra, s ezért indított három, évenként tízszer, egymással felváltva terjesztésre kerülő címkomplexumot. (1. 3. jegyz. 72.)

³⁹ *Magyar Herkó Páter* 1899. jan. 8. 2. sz. 8.

⁴⁰ Az első keltezése: Bp., 1902. szept. 14. (66360/1902. sz.) a másodiké: Bp., 1902. okt. 13. (67778/1902. sz.), a harmadiké: Bp., 1902. nov. 27. (79587/1902. sz.)

említett „ál” és „igazi” *Herkó Páter* közötti sajtóper kapcsán keresték meg a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságát. Azt tudakolták, megvan-e a könyvtár birtokában a Matkovich Lajos által szerkesztett *Herkó Páternek* az az 1899. elején készült nyolc száma, amelynek megjelenése fölött a per megindult.

A Hírlaptár egykori válaszeveleiből sajnálattal konstatáltuk, hogy az „ál” *Herkó Páter* példányai nem kerültek be a könyvtár állományába, s már elveszettek hittük őket. A Petőfi Irodalmi Múzeum egy nagyobb antikvárvásárlásából azonban nemrég mégis előkerült a *Magyar Herkó Páternek* egy olyan 1899-es évfolyama, amelyben az egykori gyűjtő belekötötte Matkovich Lajos kalandorkiadványának első két füzetét is.⁴¹ Az „ál” és „igazi” *Herkó Páter* összehasonlítása azt mutatja, hogy Markos Gyula igazat mondott; az eltulajdonított lap első számának legtöbb oldala megegyezik a *Magyar Herkó Páterével*. A második számok azonban már jelentősen különböznek egymástól. Talán egy másik véletlen hozzásegít ahhoz, hogy e sajtótörténeti ritkaságszám-ba menő „címváltozat” további hat számát is megismerhessük.

A *Herkó Páter* története azonban csupán kifestésű manóvernek tetszhet az 1889–1890-ben, Budapesten működő *Irodalmi-Társulat* üzelvei mellett.⁴² A rájuk vonatkozó bírósági aktákat és bizonyításokat eddig még nem ismerjük, — lehet, hogy nem is fogjuk megismerni. De egy kriminológiai érzékkel következetesen végigvitt „nyomozással” fényt tudunk deríteni e vállalkozás „üzleti” hátterére, s azokra a szokatlan, különös momentumokra, amelyek a társulat által 1890-ben megjelentetett kilenc lappal kapcsolatban már az első pillantásra elgondolkoztatják a címfeltevőt és katalógusszerkesztőt. Ezek a következők:

1. Mind a kilenc lapból csupán egyetlen szám jutott be a könyvtárba.
2. Valamennyi szám már megkezdett évfolyam megkezdett számozásából való; véletlenül sincs köztük 1. évf. 1. szám vagy 2. évf. 1. szám.
3. Mindegyik lapon más és más a keltezés. Az egyes címek megjelenése között — egy kivételtől eltekintve — két-három napos vagy hetes időközök teltek el.

Mindazonáltal a felsorolt jelenségek még mindig nem feltétlenül gyanút keltők. Az igazi sokk akkor éri az olvasót, ha kinyitja ezeket a négyoldalas lapokat, s megdöbbenve veszi észre, hogy mind a kilencnek szó és betű szerint azonos a közepe (1.10. kép). A második oldalon Pálffy Jenő gróf cikkét találjuk: *Néhány igaz szó iparunkról*. Ez az elmemű a Tarnóczy-cég tűzfecskendőinek minőségét dicséri, s ennek nyomán kifejti, hogy Magyarország jövője — az iparfejlesztés.

A harmadik oldalon Veritas álnéven *Gyanús pénzügyletek* címmel olvashatunk egy indulatos írást a sápi és a bankok pénzügyi manőverei ellen, amelyek ilyen úton joggal haszonra tesznek szert.

A lapok első és negyedik oldalai szintén bizonyos hasonlóságot mutatnak. Az első helybeli híreket találhatunk, az utolsón hirdetéseket vagy kivonatokat az államvasutak egykori zónatarifájából.

Mielőtt következtetéseinket összegeznénk, állítsuk kronológiai rendbe a kérdéses kiadványokat (1. 9. kép):

⁴¹ Az unikális példány jelzete: L93.

⁴² A Budapest, Lajos u. 29-ben „működött” *Irodalmi-Társulatról* és a mögötte állókról még semmi bizonyosat nem sikerült kiderítenünk. Az általa üzött szédelgések lényegét azonban ez nem érintheti.

Nagy-Kikinda. (Nagy-Kikinda) 1. évf. 3. sz. aug. 31.
Zólyom és Vidéke. (Zólyom.) 1. évf. 3. sz. szept. 2.
Nagy-Kanizsa. (Nagy-Kanizsa.) 1. évf. 3. sz. szept. 6.
Kárpátvidék. (Munkács.) 1. évf. 3. sz. szept. 7.
Hevesvármegye. (Eger.) 1. évf. 3. sz. szept. 7.
Székelyhid és Vidéke. (Székelyhid.) 1. évf. 3. sz. szept. 14.
Lippai-Újság. (Lippa.) 1. évf. 3. sz. szept. 21.
Vingai-Újság. (Vinga.) 2. évf. 11. sz. okt. 5.
Kis-Jenő és Környéke. (Kis-Jenő.) 1. évf. 3. sz. okt. 26.

A szabályos következtetés, illetve indukció hosszadalmas levezetését mellőzve, legyen szabad megfordítva, a dedukció útjait követve: életszerűen előadni az *Irodalmi-Társaság* hírlapcsinálási „receptjét”:

Vegyünk egy jólesengő arisztokrata nevet, amely imponálóan hathat a vidéki kisváros polgári olvasóira. Írjunk a nevében egy „haladó” tartalmú cikket, amely tetszetősen szedi mondatokba az iparfejlesztés jelszavait. Tegyük mellé egy másik cikket, amely viszont a közállapotok visszasságait ostorozza; ezt azonban ne írjuk alá teljes névvel, — helyette sokkal jobban hat a latin „Veritas” emlegetése.

Miután az „alapanyaggal” elkészültünk, lássunk hozzá a „terep” kiválasztásához, gondosan ügyelve arra, hogy értékesítési „plánunk” sorrendjében kizárólag egymástól jó távol eső kisvárosok kövessék egymást. Fő az elővigyázat! A már meglátogatott helységek lakóival utóbb lehetőleg kerüljük a találkozást!

Miután a „tereppel” is megvagyunk, válasszunk a lapnak olyan címet, amely jól kapcsolódik a kérdéses városhoz. S azután folytassuk a jövődéli „ügyfelek” manipulálását. Szerezünk például néhány helyi hírt, hogy a képzeletbeli olvasó jóindulatát végképp megnyerjük, s helyezük azokat az első oldalra. No és természetesen hirdetések is (külön díjazás ellenében), amelyek a lap utolsó oldalát zárják.

Végül ügyeljünk a szakszerűsége is. Bizalmat csak az a lap kelthet, amely már túl van a mutatványszámon, már „múltja” van. Az impresszumban tehát harmadik vagy ennél nagyobb számokat nyomtassunk.

S ezután — kezdődhet az „akció”. Induljunk előfizetőszerző körútra, felkeresve előbb a kisváros tekintélyesebbjeit. Majd haladjunk lefelé a társadalmi ranglistán, s folytonosan hivatkozzunk azokra, akik már „megtisztelték” a bizalmukkal. A befolyt előfizetési díjakat gondosan csomagoljuk össze, s induljunk a következő „állomásra”, amelyet a meglátogatottól legalább háromszáz kilométer választ el. Mire a kilencedik „lap” előfizetési díjait is beszedtük, csinos kis összeget mondhatunk magunkénak.

A filológiai teljesség kedvéért jegyezzük azonban meg, hogy a fent leírt módszer nem minden előzmény nélkül való. Alapjában véve egy „fejlettebb” változat, amely azokon a „tapasztalatokon” nyugszik, amelyeket még a Teréz krt. 10-ben „székelő” *Irodalmi-Társaság* lelke-mozgatója egy évvel korábban, 1889-ben szerzett gondos kísérletezések árán. Technikája ekkor még nem volt ennyire kifinomult, a belső oldalakra pl. nem helyezett azonos tartalmú közleményeket, csupán a helyi hírekkel és hirdetésekkel kombinált, s a már ismert formai eszközökkel: helyi kötődésű cím és egyetlen szám, amelynek számozása túl van már az alapításon. E kísérleti vállalkozás négy címből állt, s további közös vonása, hogy valamennyi tagjában előfordult a „futár” szó. Megjelentetése a következő időrendben történt (1. 11. kép):

Szabadkai Futár. (Szabadka.) 2. évf. 2. sz. aug. 3.

Hajdúság. (*Futár.*) (H. Böszörmény.) 1. évf. sz. n. aug. 31.

Győr-Szent-Mártoni Futár. (Győr-Szent-Márton.) 1. évf. 3. sz. szept. 28.

Kalocsa és Vidéke. (*Futár.*) (Kalocsa.) 2. évf. 2. sz. okt. 12.⁴³

E furfangosan kitervelt szélhámosság „termékeire” már csak azért is érdemes felhívni a figyelmet, mert egyes megyei sajtóbibliográfiák⁴⁴ gondosan leírták belőlük a területüket érintő címeket; s készpénznek véve a lapok impresszumadatait valós időszaki kiadványokként kezelték azokat, mint amelyek „hiányzó” számait még érdemes felderíteni és felgyűjteni — a helytörténeti kutatás számára.

ÉVA LAKATOS

Le publication de journaux affaire commerciale

Après la diffusion du mode de production capitaliste en Hongrie, la publication des journaux est devenue, elle aussi, une affaire commerciale.

Le produit de la presse est devenu aussi une marchandise qui — comme l'affaire commerciale — n'a rapporté un profit toujours grandissant pour l'éditeur, s'il ne le produisait et réalisait pas dans un nombre d'exemplaire aussi grand que possible.

La lutte pour le nombre d'exemplaire plus grand et la caractère commercial de la publication de journaux en général ont entraîné de nombreux phénomènes nouveaux qui exigent aujourd'hui une fois de plus une explication et une interprétation.

Parmi ces changements dont la majorité ont pris forme dans la deuxième moitié du siècle passé et au tournant du siècle dans la pratique de la publication de journaux en Hongrie, la première partie de l'étude a relevé ceux qui se sont annocés dans le changement de titre de ces journaux aussi. Les changements de titre examinés ne sont pas de caractère relatif au contenu, ils ne se rapportent pas à la tendance nouvelle ou au contenu changé de ces journaux, mais ils peuvent être réduits, indirectement ou immédiatement aussi, à des motifs commerciaux. Le premier type des changements de titre est la fusion. Elle est arrivée fréquemment surtout aux dernières décennies du siècle passé. Les éditeurs ayant une base économique plus solide ont acheté bien des fois telle ou telle entreprise de la concurrence. Dans ces cas -là, le journal nouveau a paru avec un titre redoublé, pour démontrer, de cette manière aussi, pour les acheteurs, le fait de la fusion.

Dans d'autres cas, la cause du changement de titre est à chercher dans une intention à maintenir la continuité légale. C'étaient surtout les petits journaux de théâtre provinciaux qui ont changé leurs titres d'après le lieu ou la troupe théâtrale jouaient occasionnellement, avec laquelle ils étaient en connexion.

Les éditeurs qui ont passé à la production de grande industrie, ont choisi, pour accroître leur nombre d'exemplaire et pour acquérir de nouveaux marchés, plusieurs titres aussi, pour qu'ils puissent vendre le produit ayant un contenu identique à des couches de lecteurs différentes.

Il est arrivé, d'autre part, que les changements de titre ont couvert des restrictions de propagation. Par exemple, au commencement, les journaux divertissants ayant un contenu érotique n'ont pu être réalisés par l'éditeur que sous forme d'abonnement. Pour profiter de la vente dans la rue et aux gares, ils ont vendu souvent leurs publications avec des titres changés.

⁴³ A tanulmány lezárása után bukkantunk rá a „futár-család” egy további tagjára. Adatai: *Csepelszigeti Futár* (Ráckeve) 1. évf. 2. sz. máj. 4.

⁴⁴ L. pl. a *Hajdúság* leírását Hajdú-Bihar megye sajtóbibliográfiájában. (Szerk. KOROMPAINÉ SZALACSI RÁCZ Mária. Debrecen 1973. 135.) vagy a *Szabadkai Futár* címfelvétele KALOZSI TIBOR: *Szabadkai sajtó (1848—1919) c. monográfiájában.* (Subotica-Szabadka 1973. 548.)

Le cinquième type des changements de titre a été dégagé par des circonstances de politique et de censure. Sur ce terrain, les rédacteurs ont acquis une inventivité immense: c'est que la loi sur la presse de 1848 n'a considéré comme publication périodique que les journaux paraissant du moins mensuellement ou à des intervalles plus courts. Les organisations politiques diverses ont profité de cette circonstance en publiant leurs journaux à des intervalles plus grands qu'un mois, de plus elles ont fait paraître souvent le même hebdomadaire avec des titres changeant d'une semaine à l'autre: dans 4 ou 5 variations de titres.

Pour terminer, l'étude présente quelques unes des publications aventurières et quelques cas de charlatanerie de presse aussi.